

ISSN 0976 – 9609 V-Vidyanagar

वर्ष: २२ ॥ अंक: ७ ॥ जुलाई २०२० ॥ सणंग अंक : ५८५

वि-विद्यानगर

(Peer-Reviewed Magazine)

कर्मण्येवाधिकारस्ते ।

CHARUTAR VIDYA MANDAL

(Est: 1945)

Vallabh Vidyanagar-388120

www.vvidyanagar.co.in

વલ્લભ વિદ્યાનગર અને ચારુતર વિદ્યામંડળના આઘસ્થાપક અને ભૂતપૂર્વ માનદ્ મંત્રી સ્વ.શ્રી ભીખાભાઈ કુબેરભાઈ પટેલ (ભીખાભાઈ સાહેબ)ની જન્મજયંતિ નિમિત્તે વલ્લભ વિદ્યાનગર ખાતે બીબીઆઈટી કોલેજ-ઈસ્કોન મંદિર સામે આવેલ પૂ.ભીખાભાઈ સાહેબની પ્રતિમાએ તા.૧૯-૦૬-૨૦૨૦ને શુક્રવારના રોજ સવારે ૯-૩૦ કલાકે પુષ્પાજ્ઞલિ કાર્યક્રમ યોજાયો હતો જેમાં ચારુતર વિદ્યામંડળના હોદ્દેદારો ચેરમેનશ્રી ભીખુભાઈ બી.પટેલ, ઉપપ્રમખશ્રી મનિષભાઈ એસ.પટેલ, માનદ્ મંત્રીશ્રી ડો.એસ.જી.પટેલ, માનદ્ સહમંત્રીશ્રીઓ શ્રી બી.પી.પટેલ, શ્રી રમેશ તલાટી, શ્રી વિશાલ એચ.પટેલ, શ્રીમતી વિનોદિનીબેન બી.પટેલ તથા શ્રી રશેષ પટેલ દશ્યમાન થાય છે.

મારી દૃષ્ટિએ શ્રીયુત ભાઈલાલભાઈ આ વિદ્યાનગરના પાયા અને પ્રાણરૂપ છે.

એ વસ્તુ તો તેમને અપાયેલા વિશ્વકર્માના સાર્થક વિશેષણથી જ સિધ્ધ છે. વિદ્યાનગર એ એક વિશાળ વિદ્યાસ્થાન છે. દેશકાળ અને પરિસ્થિતિ બદલાતાં આવાં વિદ્યાસ્થાનોનું સ્વરૂપ બદલાય એ સહજ છે. છતાં એમાં માનવજીવન અને માનવતાલક્ષી મૂળભૂત વસ્તુઓ અને ભાવનાઓ એની એ જ રહી છે. વિદ્યાની સાધનાનો મુખ્ય પાયો છે જિજ્ઞાસા. વિદ્યાનું આદાનપ્રદાન તે ગુરુશિષ્યનું અંતિમ ધ્યેય છે. આ બાબતમાં વિદ્યાર્થી કરતાં અધ્યાપકની જવાબદારી અનેક ગણી વધારે છે. તે પોતે અધ્યાપક ઉપરાંત નવતમ વિદ્યાર્થી પણ છે. અને તેથી ય આગળ જઈને કહીએ તો તે કેવળ અમુક એક રાષ્ટ્રનો જ નહીં, પણ માનવસમાજનો શ્રદ્ધેય સ્તંભ છે.

પંડિત સુખલાલજી

ચારુતર વિદ્યામંડળના આઘસ્થાપક તથા પ્રથમ અધ્યક્ષ ભાઈલાલ પટેલ (ભાઈકાકા)ની પ્રતિમાએ તેમની જન્મ જયંતિ નિમિત્તે પુષ્પાજ્ઞલિ અર્પણ કર્યા બાદ વંદન કરતા ચેરમેનશ્રી ભીખુભાઈ બી.પટેલ તથા માનદ્ મંત્રીશ્રી ડો.એસ.જી.પટેલ નજરે પડે છે.

તંત્રી

ઉર્વીશ છાયા

પરામર્શન

નરેશ વેદ • રાજેન્દ્રસિંહ જાડેજા
જયન્ત ઓઝા • ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ
આર.પી. પટેલ
સંપાદન-સહાય

અનિતા એ. સાળુંકે, વિજય સુથાર

પ્રકાશક

ડૉ.એસ.જી. પટેલ

માનદ્ મંત્રી, ચારુતર વિદ્યામંડળ
વલ્લભ વિદ્યાનગર-૩૮૮૧૨૦

•

મુદ્રક

લજ્જા કોમ્પ્યુનિકેશન્સ, વલ્લભ વિદ્યાનગર

વિ-વિદ્યાનગર

ચારુતર વિદ્યામંડળ પ્રકાશન

જુલાઈ - ૨૦૨૦

વર્ષ: ૨૨ અંક: ૭

સળંગ અંક: ૫૮૫

ISSN 0976-9609-V Vidyanaagar

ચારુતર વિદ્યામંડળ

વલ્લભ વિદ્યાનગર ૩૮૮ ૧૨૦

સ્થાપના વર્ષ: ૧૯૪૫

કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે ।

અધ્યક્ષ

શ્રી ભીખુભાઈ બી. પટેલ

માનદ મંત્રી

ડૉ.એસ.જી. પટેલ

માનદ સહમંત્રીઓ

શ્રી બી.પી. પટેલ • શ્રી મેહુલ ડી. પટેલ

• શ્રી આર.સી. તલાટી • શ્રી વી. એચ. પટેલ

વૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિએ વિદ્યાનગરની વિભાવનાને મૂર્ત કરતું વિશાળ જ્ઞાનસંકુલ

પ્રાથમિક અને માધ્યમિક કક્ષાએ ગુજરાતી તથા અંગ્રેજી માધ્યમમાં શિક્ષણ સુવિધાઓ • ઉચ્ચતર માધ્યમિક શિક્ષણ સંકુલના વિજ્ઞાન, સામાન્ય, ગૃહવિજ્ઞાન પ્રવાહ • ઉચ્ચ શિક્ષણ ક્ષેત્રે વિનયન, વાણિજ્ય, વિજ્ઞાન, ગૃહવિજ્ઞાન, યંત્રવિજ્ઞાન, ઈજનેરી વિજ્ઞાન, ઔષધ વિજ્ઞાન, લલિત કલાઓ-ચિત્ર, સંગીત, નૃત્ય, શારીરિક શિક્ષણ, આયુર્વિજ્ઞાન, બાયોટેકનોલોજી, હોટેલ મેનેજમેન્ટ, ટુરિઝમ ટ્રાવેલના અભ્યાસક્રમોને આવરી લેતી કોલેજ ઓફ બિઝનેસ એન્ડ એડમિનિસ્ટ્રેશન, અંગ્રેજી ભાષાશિક્ષણ તથા પ્રશિક્ષણ વ્યવસ્થાની કોલેજ • અનુસ્નાતક કક્ષાએ વાણિજ્ય અને વ્યવસ્થાપન, વિજ્ઞાન, ઔષધવિજ્ઞાન, ગૃહવિજ્ઞાન, ઈજનેરી, દર્શનશાસ્ત્ર, અંગ્રેજી પ્રશિક્ષણના અભ્યાસક્રમો • વિવિધ વિદ્યાશાખાઓમાં વ્યાપક સંશોધનની સુવિધાઓ • કલા, વિજ્ઞાન અને માનવવિદ્યાઓના વિમર્શની ભૂમિકા રચી આપતાં પુસ્તકો-સામયિક પ્રકાશનો • વિદ્યાકીય વાતાવરણને ધબકતું રાખતી વિવિધ વ્યાખ્યાનમાળાઓ • સર્જકો, સારસ્વતો, કર્મચારીઓના સન્માનની ઉજવણ પરંપરા, રમતગમત ક્ષેત્રે રાષ્ટ્રીય સ્પર્ધાઓનું યુવકોન્મુખ આયોજન • પ્રાથમિકથી લઈ અનુસ્નાતક કક્ષાનાં વિદ્યાર્થી ભાઈબહેનો માટે છાત્રાલયો, અધ્યાપક નિવાસો તેમજ આચાર્ય નિવાસોની સુવિધાઓ • સતત વિકાસની પરંપરામાં વલ્લભ વિદ્યાનગર ઉપરાંત ન્યૂ વલ્લભ વિદ્યાનગર ટાઉનશીપમાં વિવિધ અભ્યાસક્રમોવાળી શિક્ષણસંસ્થાઓની સ્થાપના થતી રહી છે • રાજ્યની પ્રથમ મહિલા ઈજનેરી કોલેજ, સરદાર પટેલના જીવન અને કાર્ય માટે દેશની સર્વપ્રથમ સંશોધન સંસ્થા તેમજ સમગ્ર ગુજરાતમાં અંગ્રેજી માધ્યમની સ્નાતક કક્ષાની પત્રકારત્વ અને સમૂહ માધ્યમોની કોલેજ • ગુજરાતની યુવાપેઢીને સનદી સેવાઓમાં પ્રવેશ આપવા માટેની સીવીએમ આઈએએસ એકેડેમી • કાયદાશાસ્ત્ર અને ન્યાયશાસ્ત્રની અનોખી કોલેજ • ઈન્ટરિયર ડિઝાઇન અને આર્કિટેક્ચરની સ્કૂલ ઉપરાંત ફાઇન આર્ટ્સની ડિગ્રી કોલેજ.

- અંકની છૂટક કિંમત: ₹ ૧૫/- • રવાનગી ખર્ચ ₹ ૧૦/- • વાર્ષિક લવાજમ: ₹ ૧૫૦/-
- વિદ્યાર્થી લવાજમ: ₹ ૧૦૦/- • આજીવન લવાજમ: ₹ ૧૫૦૦/-

વલ્લભ વિદ્યાનગરના આઘસ્થાપકો પૈકી એક ભાઈકાકાએ ઈ.સ. ૧૯૬૪માં આ વિદ્યાકેન્દ્ર ઉપરથી એક સામયિક પ્રકાશિત થાય જેમાં સાહિત્ય અને શિક્ષણ વિષયક સંસ્કારલક્ષી સામગ્રી રજૂ થાય અને ઉચ્ચ અભ્યાસ અર્થે આવતી કિશોર-યુવાપેઢી એથી લાભાન્વિત થાય, વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકો પણ એમાં સક્રિય રસ લેતા થાય એવી મનીષા પ્રગટ કરી હતી. ફલસ્વરૂપ ૧૯ નવેમ્બર ૧૯૬૪ના રોજ 'વલ્લભ વિદ્યાનગર' પાક્ષિકનો આરંભ થયો. પછીથી એ માસિક સ્વરૂપે 'વિદ્યાનગર' નામે પ્રગટ થતું રહ્યું. | વિ | નામે એનો ત્રીજો અવતાર થયો ત્યારથી પૂર્વ અધ્યક્ષ ડૉ.સી. એલ. પટેલની નિસબત અને ઉદારતાના ફળસ્વરૂપે તે નવપલ્લવિત થયું, અને ઈ.સ. ૧૯૯૯ થી નિયમિતપણે 'વિ-વિદ્યાનગર' એ નામથી પ્રકાશિત થતું રહ્યું છે.

વિ-વિદ્યાનગર

'વિ-વિદ્યાનગર' www.vvidyanagar.co.in

પર મુકવામાં આવે છે. દેશ-વિદેશના વાચકોને પ્રતિભાવ જણાવવા વિનંતી.

તૃષાકુલૈશ્ચાતકપક્ષિણાં કુલૈઃ પ્રયાચિતાસ્તોયભરાવલમ્બિનઃ |
પ્રયાન્તિ મન્દં બહુધારવર્ષિણો બલાહકાઃ શ્રોત્રમનોહરસ્વનાઃ
સંદર્ભ : કાલિદાસ ગ્રન્થાવલી

પ્યાસ સે પીઢિત ચાતક પક્ષિયોં સે પ્રાર્થિત, જલોં
કે ભાર કો ધારણ કરને વાલે, અતિ વર્ષા કરને વાલે,
કર્ણમધુર શબ્દ કરનેવાલે મેઘ ધીરે-ધીરે આકાશ મેં
મંડરા રહે હૈં

- || અતીતની અટારીએથી : ભાઈકાકાના શબ્દો ||
 >> સ્વપ્ન સાકાર થવા માંડ્યું..... ૦૩
 || પ્રાથમ્ય || સફળતાનો સારાંશ
 >> એસ.જી.પટેલ..... ૦૮
 || આપણો વૈભવ અને વારસો || (પદ્ય વિભાગ)
 >> રવિદાસ, મોરારી, ડુંગરપુરી રૂબડિયો,
 દાસી જીવણ..... ૧૧
 || નવાં કાવ્યો ||
 >> ભૂપેન્દ્ર વ્યાસ 'રંજ', ચંદ્રકાન્ત પટેલ 'સરલ' ૧૨
 || અર્વાચીન કાવ્યો ||
 >> સુરેન ઠાકર, મનોજ ખડેરિયા ૧૨
 || આપણો વૈભવ અને વારસો || (ગદ્ય વિભાગ)
 કલાતત્ત્વ પ્રાકૃતિક આવશ્યકતા છે, માનવ સભ્યતા અને
 સંસ્કાર માટે
 >> રવિશંકર રાવળ ૧૩
 || ચિંતન || ભારતીય સંસ્કૃતિ
 >> નરેશ વેદ ૧૪
 || શિક્ષણ || Management Information System
 Reports....
 >> Basudeb Bakshi ૧૮
 || ચિંતન || "અતિ સર્વત્ર વર્જયેત્"
 >> ગૌરીશ પોરીઆ ૨૦
 || વક્તવ્ય || Future Of Indian Universities
 >> Akshai Aggarwal..... ૨૨
 || વિશેષ || વૃક્ષ ઉછેર (ભાગ-૧)
 >> સમીર શાહ..... ૨૪
 || જ્ઞાન-વિજ્ઞાન || ભૌતિકશાસ્ત્રી ડૉ. નૌતમ ભટ્ટ
 >> શ્યામ ખંભોળજા ૩૦
 || લઘુકથા || અપનેવાલે
 >> અમિત ચૈહાણ ૩૧
 || રમત-જગત || Role of Sports Psychology in
 the Improvement of Sports Performance
 >> P.D. Sharma..... ૩૩
 || વિદ્યાવૃત્ત ||
 >> ૧૦, ૧૭, ૧૯, ૨૧, ૩૧, ૩૨, ૩૫, ૩૬

સ્વપ્ન સાકાર થવા માંડ્યું

દાહોદના ચૂનાના પથ્થર લાવવા વેગનો ના મળે એટલે અમે તાલવોડથી મરડીઆ લાવવાનું નક્કી કર્યું. શરૂઆતમાં ચૂનાના દસ ભઠ્ઠા હતા અને વધારીને વીસ કર્યા અને ચૂનો પણ વેચવા માંડ્યા.

ઈંટો થવા માંડી એટલે અમારે રહેવા માટેનું મકાન બાંધવાનું કામ પહેલું શરૂ કર્યું. અત્યારે જે આંબો છે એ જગા અમે પસંદ કરી, કારણ આંબા નીચે બેસવાને માટે છાંયો મળે. બીજાં ઝાડ ન હતાં. જમીનમાલિકો કાપી ગયેલા. પહેલું મકાન લગભગ બસો ફૂટ લાંબું અને બે બાજુના વરંડા સાથે બત્રીસ ફૂટ પહોળું એવું અમે બાંધવાનું શરૂ કર્યું. એમાં દસ રૂમો પાડી હતી. શરૂઆતમાં ત્યાં અમારો માલસામાન પણ મુકાય અને સ્ટાફના સભ્યો પણ રહી શકે. એ વિસ્તારમાં બીજું કોઈ મકાન ન હતું. ચોમાસા પહેલાં અમારું મકાન થઈ જવું જોઈએ. એ કામ શરૂ કર્યું. મકાન ઉપર પાણી જોઈએ તે લાવવા એક ડોલના બે આના આપવા પડતા હતા પણ પાણી ઓછું વપરાય એટલા માટે અમે યાજ્ઞતર ઈંટ-માટીનું કર્યું હતું, ભઠ્ઠો શરૂ થયો કે તરત જ અમારે અહીં રહેવા આવવાની જરૂર પડી. આજ સુધી બધું કામ ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટીના અતિથિગૃહમાંથી ચાલતું હતું પણ ત્યાંથી દરરોજ ચાર માઈલ આવવાનું પરવડે નહિ. અમે આ કામ માટે એક એન્જિનિયર અને એક ડ્રાફ્ટ્સમેનને રોકી લીધા હતા. એ ભાઈઓ કરમસદ રહેતા હતા. એમની મદદમાં ફોર્થ-ફિફ્થ સુધી ભાણેલા બે જુવાન છોકરાઓને પણ રોક્યા હતા જે સર્વેઈંગના કામમાં મદદ કરતા. બપોરે બેસવા માટે કંઈક જોઈએ ત્યાં એક રાયણનું ઝાડ હતું. એની ડાળીઓ કાપીને એક ઝૂંપડી તૈયાર કરી હતી. ઝૂંપડીમાં બેસવાને માટે રાયણની ડાળીઓ વતી એક માંચો બનાવ્યો હતો. માંચા ઉપર કોદરાનું પરાળ પાથરી દીધું હતું ને એના ઉપર ચાદર પાથરી મૂકી હતી એટલે ખાટલો થઈ ગયો હતો.

સવારમાં નવથી બે વાગ્યા સુધી સર્વેયરોનું લેવલ લેવાનું કામ ચાલતું પછી મજૂરોને છોડી મૂકતા. દરરોજનું જેટલું સર્વે કર્યું હોય તેટલું પ્લોટિંગ થઈ જતું. એક ચોકીદાર રાખ્યો હતો તે રાત્રે ત્યાં રહેતો. સર્વેઈંગ અને લેવલની સાધનસામગ્રી એ સાચવતો અને દિવસે એન્જિનિયર અને ડ્રાફ્ટ્સમેન તથા એમની મદદમાં રોકેલા પેલા બે ભાઈઓને પાણી જોઈએ તે ચોકીદાર ભરી લાવતો. પાણી અડધા માઈલ દૂરથી આવતું હતું. ભઠ્ઠાનું કામ શરૂ કર્યું. તેની દેખરેખ પણ આ ભાઈઓ જ રાખતા હતા. ભઠ્ઠો ખોદાવ્યો. કાચી ઈંટો પાડવા માટે પાટલાવાળા આવી ગયા. એમને રહેવાને કામચલાઉ ઝૂંપડાં બાંધવા અમે એક વેગન વળીઓની અને એક વેગન વાંસની પાલાની છોટાઉદેપુરથી મંગાવી લીધી. અમારે માટે પણ આ પાલાની ત્રણ ઓરડીઓ બનાવી દીધી. એ ત્રણ ઓરડીનું દ્વાર વચલી રૂમમાં રાખ્યું હતું અને બાજુની ઓરડીમાં પેસવા વચલી ઓરડીઓમાંથી જગા છોડી દીધી. પાલાના મકાનને બારણા જેવું હોય નહિ પણ બે બાજુની રૂમો બંધિયાર કરેલી હોવાથી એમાં જવું હોય તો માણસને વચલી રૂમોમાંથી જ જવું પડતું. વચલી રૂમમાં મારા અને ભીખાભાઈના ખાટલા હતા અને આણંદથી એક ટેબલ આણ્યું હતું. તેના ઉપર અમે જમવાનું પણ રાખતા અને સાથે સાથે લખવાના કામમાં પણ વાપરતા.

અમે તે વખતે હલકી કક્ષાનો સિમેન્ટ વેચાતો લીધો હતો અને એસોસિયેટેડ સિમેન્ટ કંપની પાસે વિક્કલભાઈ પટેલ કૉલેજ માટે સિમેન્ટનું દાન માગ્યું હતું. એમણે બસો થેલી મંજૂર કરી હતી. તે વખતે કંટ્રોલ નહિ એટલે એ. સી. સી. અમને એટલો સિમેન્ટ આપી શકી. પછીથી એ પણ બંધ થયેલું, અમારી પાસે છ હજાર થેલી સિમેન્ટ આવી ગયો. એ પેલી પાલાની એક બાજુની ઓરડીમાં ભરી દીધો. મુંબઈથી એક ભાઈએ તિજોરી ભેટ આપી. એ બીજી બાજુના ઓરડામાં રાખેલી. એમાં પછી એન્જિનિયરની ઓફિસ પણ રાખેલી. આ પાલાનાં મકાન તૈયાર થયાં કે તરત જ આણંદથી હું તથા ભીખાભાઈ ત્રીજી માર્ચ ૧૯૪૬ના દિવસે : અત્યારના વિધાનગરની સાઈટ ઉપર રહેવા આવી ગયા. વિધાનગરનું એ પહેલું મકાન. તે વખતે બાથરૂમ નહિ. અમારે ખુલ્લામાં જ ના'વું પડતું અને જાજરૂ જવા માટે તો હજાર વીઘાં જમીન હતી એટલે એનો પણ પ્રશ્ન ન હતો.

અહીં રહેવા આવ્યા પછીથી આંબા આગળ દસ ઓરડાવાળા મકાનની અમે શરૂઆત કરી દીધી. બીજી બાજુ પાણીની વ્યવસ્થા પણ કરવી હતી, આણંદથી કરમસદ અને બાકરોલથી મોગરીના રસ્તાની ચોકડી આગળ એક ફૂઈ ઊંડી કરાવી, પંપ ગોઠવી પાણીની વ્યવસ્થા કરી દીધી.

પાણી દૂરનાં મકાનો ઉપર લઈ જવા માટે સિમેન્ટની પાઈપો જોઈએ. એટલે શરૂઆતમાં તો ત્રણ ફૂટ લાંબી નવ ઈંચની પાઈપો અમે હાથે બનાવવા માંડી. તે વખતે આજુબાજુનાં ગામોમાં સિમેન્ટ પાઈપની બહુ જ માંગ એટલે અમે વેચવા માંડી. ફર્નિચર માટે લાકડું અમારા પેટ્રન વિક્કલભાઈ શિવાભાઈ મારફત મંગાવ્યું. તેમની અમને સારી મદદ હતી. પછીથી તો ૧૯૪૭ના એપ્રિલમાં એમણે પચાસ હજાર રૂપિયા બોર્ડિંગ બાંધવા માટે પણ આપેલા. વિક્કલભાઈ તરફથી અમને બીજી રાહત એ હતી કે અમારી જરૂરિયાત પ્રમાણે લાકડું મંગાવીએ અને લાકડાંના પૈસા વહેલામોડા પણ મોકલી શકાય. કોઈ કોઈ વખત તો વરસ સવા વરસ પણ નીકળી જતું. આ પ્રમાણે લાકડું વચલા માણસોના કમિશન સિવાય સીધું આવવા લાગ્યું અને લાકડાં વહેરવા માટે એક સો મિલ ઊભી કરી દીધી. કચ્છથી વહેરણિયા આવી ગયેલા. જોઈતી સાઈઝ પ્રમાણે લાકડું વહેરાવા લાગ્યું. બારણું, ચોકઠાં, ટેબલ ખુરસી, પાટલીઓ વગેરેના મજૂરીના ભાવ નક્કી થઈ ગયા અને સુથારીકામનું કારખાનું પણ શરૂ થઈ ગયું.

ઈંટો ને ચૂનાના ભાવ ઠરાવેલા. કાચી ઈંટો પાડવા માટે અમે હજાર ઈંટોએ છ રૂપિયા ભાવ આપતા હતા. પાટલા લઈ આવનાર મુખ્ય માણસને હજાર ઈંટોએ એક રૂપિયો કમિશન આપતા હતા. પાટલાવાળા નાસી જાય, એડવાન્સ આપેલા પૈસાને કંઈ આંચ આવે તો એની જવાબદારી આ પાટલા લાવનાર મુકાદમની હતી. ભટ્ટામાં કાચી ઈંટો લઈ જવાના પણ ભાવ નક્કી થઈ ગયા હતા. ઈંટો ગોઠવનાર કારીગરો તથા ભટ્ટો ચલાવનાર મિસ્ત્રી ઉત્તર પ્રદેશથી આવેલા હતા. પોકેલી ઈંટો બહાર કાઢી મોટર લોરીમાં ભરવાના પણ ભાવ ઠરાવેલા હતા. આમ ઈંટો પકવવાની એક એક આઈટમોનો કાબૂ અમારા હાથમાં હતો અને ઠરાવેલા ભાવથી ઈંટો અમારા હાથમાં આવતી હતી. તે જ પ્રમાણે ચૂનામાં મરડીઆ ભેગા કરવાનું અને વાલવોડ ચટાભરી આપવાના પણ ભાવ થયેલા

હતા. ખેંચામણ તો અમારી લોરીઓ મારફત થતું હતું એટલે તે ખર્ચ પણ અમારા કાબૂમાં હતું. ભઠ્ઠી પકવનાર કારીગરનો પગાર ઠરાવેલો હતો. અને ભઠ્ઠાના હિસાબે મરડીઆનો ઠરાવેલો જથ્થો નીકળતો હતો. એટલે તેનો ભાવ પણ કાબૂમાં હતો. લાકડાંના વહેરનારા સાથે પણ સાર્જના ક્ષેત્રફળ ઉપર ભાવ ઠરાવેલા હતા અને સુથારના પણ ભાવ ઠરાવેલા હતા એટલે બારી, બારણાં, ફર્નિચર વગેરના ભાવ અમારા કાબૂમાં આવી ગયેલા હતા. કામ બરાબર થયું છે કે નહિ, તે જોવા પૂરતી ઈન્સ્પેક્શનની જરૂર હતી.

માણસો બરાબર કામ કરે છે કે નહિ, એ જોવાની કોઈ ખટપટ રહી ન હતી કારણ કે કરેલા કામ ઉપર જ દામ આપવાના હતા.

મોટું કામ થાય છે એવી વાત ભણેલાઓને ખબર પડે તે પહેલાં મજૂરોને પડી ગઈ હતી. રૂડાજી નામનો એક મુકાદમ જયપુરના પચાસ માણસોને લઈ અમારી પાસે આવી પહોંચ્યો હતો. શરૂઆતમાં તો પૂરતું કામ ન હતું પણ માણસો હઠ લઈને બેઠા હતા કે અમે જાણીએ છીએ કે આ કામ વરસો સુધી ચાલવાનું છે અને અમારે બીજું કામ ખોળવાને માટે બીજી જગ્યાએ જવું નહિ પડે માટે અમે અહીંથી જવાના નથી. કામ નહિ હોય તે દિવસે બેસી રહીશું.

ઉપર જણાવ્યું તેમ કામનો વિકાસ ઝપાટાબંધ થવા લાગ્યો. કારખાનાં વધતાં ગયાં. અમારે રહેવાના મકાનની સાથે સાથે વર્કશોપ અને ફાઉન્ડ્રીના મકાનની પણ શરૂઆત કરી દીધી અને વર્કશોપ માટે જોઈતી મશીનરી પણ મંગાવી. મજૂરો સાથે પાયાના, કોંક્રિટના વગેરે કામના ઉધડા ભાવ ઠરાવી દીધા. કડિયાઓ સાથે પણ બાંધકામની મજૂરીના ભાવ ઠરાવ્યા. આ બધા લોકો માટે અમે એમનાં ઝૂંપડાં બાંધવા જગા કાઢી આપી હતી. જેને માટે અમારે કંઈ ખર્ચ કરવાનું ન હતું, કારણ કે જગા તો પુષ્કળ હતી. ભઠ્ઠામાંથી જે માલ નીકળે તે ઈંટો ભીંતો બાંધવા માટે આપી. શરત એટલી જ હતી કે ઈંટોનું ચણતર ન કરવું. કોરી ઈંટો ગોઠવીને ભીંત ઊભી કરવી. છાપરા માટે વાંસ અને પાલા પણ આપ્યા અને પછીથી અમારી પાસે જ્યારે પતરાં આવ્યાં ત્યારે પતરાં પણ એમને વાપરવા આપતા. એટલે વગર ખર્ચે એમનું ઝૂંપડું તૈયાર થતું. પાણીને માટે ઘર આગળ નળ ગોઠવી આપ્યા એટલે પાણી પણ મફત મળતું. બહાર કામ હોય અને સારા ભાવ મળતા હોય તો બહાર જઈને એ કામ કરી આવવાની એમને છૂટ હતી.

આટલી સગવડ મળવાથી એમણે મજૂરીના દરમાં બહારના દર કરતાં અમારી પાસેથી પાંત્રીસથી ચાળીસ ટકા ભાવ ઓછો લેવાનું કબૂલ કરેલું, કારણ એમને આ કામમાં વરસનો એક પણ દહાડો નકામો જવાન ન હતો. મજૂરોએ આનંદથી અમારું કામ કરવા માંડેલું. કડિયા અને સુથાર પણ અમારી પાસેથી બહારના હિસાબે પચીસથી ત્રીસ ટકા ભાવ ઓછો લેતા કારણ કામનું કામ હતું, પાટલાવાળાને પણ અમે બધી સગવડો આપતા હોવાથી બહાર જ્યારે આઠ રૂપિયાનો ભાવ ચાલતો હતો ત્યારે અમારી પાસેથી છ રૂપિયાનો ભાવ લેતા હતા એટલે અમારાં મકાનો જે સસ્તાં થયાં એમાં

મજૂરો અને કારીગરોનો આ પ્રકારનો હિસ્સો હતો. કોન્ટ્રાક્ટ આપીને જો કામ કરાવ્યાં હોત તો અમે જેટલા ખર્ચમાં કામ કરતા હતા તેના કરતાં બમણું ખર્ચ આવ્યું હોત.

સસ્તી મજૂરી ઉપરાંત પણ દરેક ચીજ અમે બનાવતા હતા અને તે પણ બજારને હિસાબે ઘણી સસ્તી તૈયાર થતી હતી. પછી તો વોટર વર્ક્સ માટે અમે એક બીજો કૂવો ખોદાવ્યો અને તેના ઉપર એક નાની ટાંકી ઈંટોના ચણાતરથી બનાવી દીધી. ત્યાંથી મકાનો જ્યાં ચણાતાં હોય ત્યાં પાણી લઈ જવા માટે વોટર વર્ક્સને હિસાબે પાકી પાઈપો નાખવાનું કામ શરૂ કર્યું અને એ પાઈપો બનાવવા માટે સ્પન પાઈપનું એક કારખાનું ઊભું કર્યું. આ કારખાનું ઊભું કરવાનું કામ હ્યુમ પાઈપવાળા શ્રી ત્રિભોવનદાસે કરી આપેલું. જોઈતી મશીનરી અમારા વર્કશોપમાં તૈયાર કરી દીધેલી એટલે સ્પનપાઈપનું પણ કારખાનું ઊભું થઈ ગયું. આ બધાં કામ ૧૯૪૬ના વર્ષ દરમિયાન થયાં.

કોલેજો બાંધવાને બદલે આવાં ઈતર કામોથી લોકોને આશ્ચર્ય થતું. લોકો ચર્ચા પણ કરતા, કેટલાક ભાઈઓ તો સરદારશ્રીને પત્ર લખતા હતા કે ભાઈલાલભાઈ આ કામ જે કરી રહ્યા છે તેમાં આપના નામનો ઉપયોગ થાય છે. આ કામમાં લાખો રૂપિયા રોકાય છે અને તે બધા નિષ્ફળ જવાના. ભવિષ્યમાં સામાજિક કાર્યકર્તાઓને કોઈ પૈસો નહિ આપે કારણ લોકોની શ્રદ્ધા ડગી જવાની. માટે આપ એક સ્ટેટમેન્ટ બહાર પાડો કે આ કામ સાથે આપને કંઈ લેવાદેવા નથી. હું તો દર અઠવાડિયે સરદારશ્રીને થતા કામનો રિપોર્ટ મોકલી આપતો એટલે તે રીતે એમને સંતોષ હતો.

અમે જે દસ ઓરડાનું પેલું મકાન બાંધવાનું શરૂ કરેલું તેને માટે જોઈતાં પતરાંનો ઓર્ડર આપી દીધેલો. સિમેન્ટની છ હજાર થેલી પેલા પાલાવાળા મકાનમાં મૂકેલી પણ વરસાદ આવે તો સિમેન્ટ બધો ખરાબ થાય એટલે આણંદના મામલતદારને મળીને જેમ તેમ કરી સિમેન્ટ ઢંકાય એટલાં ગેલ્વેનાઈઝ પતરાં લઈ લીધાં ને સિમેન્ટને સલામત રાખ્યો. નીચે પણ સિમેન્ટની થેલીઓ સીધી ભોંય ઉપર ન મૂકતાં ઈંટો ઉપર ગોઠવેલી એટલે વરસાદ આવે છતાં સિમેન્ટને નુકસાન ન થાય એટલો બંદોબસ્ત કરી દીધેલો.

દસ ઓરડાના મકાન માટે પતરાંનો ઓર્ડર મગનભાઈ શંકરભાઈ ઉપર મોકલી આપેલો, મગનભાઈ શંકરભાઈ સિમેન્ટના પતરાંના એજન્ટ હતા. જૂન મહિનો આવ્યો ત્યાં સુધી પતરાં આવેલાં નહિ. અમારી ચિંતાનો પાર નહિ. મગનભાઈને તાર ઉપર તાર કર્યા કરીએ પણ કંપની તરફથી પતરાં મંજૂર થયાં નહિ. અમારે સારે નસીબે તે સાલ વરસાદ મોડો આવ્યો. મે મહિનામાં એક માવઠું થઈ ગયેલું પણ એથી બીજી કોઈ અડચણ થયેલી નહિ. અમારો સિમેન્ટ તો પતરાં નીચે હતો. ફક્ત અમારી રહેવાની ઓરડીમાં વરસાદનું પાણી પડતું હતું પણ અમે પાલામાં એક વાત જોઈ કે બે વાંસ વચ્ચે જ્યાં પાલાનો ઝોલો હતો તે જગ્યાએ વરસાદનું પાણી પડતું હતું. વાંસ નીચે જગ્યા કોરી હતી જેથી આ કોરી જગ્યાએ મારી અને ભીખાભાઈની ખુરસીઓ ગોઠવી હતી અને એમાં બેસી અમે કામ કરતા. ખુરસીની બંને બાજુ પાણી પડતું હતું પણ અમને વરસાદથી કંઈ તકલીફ થઈ ન હતી. પણ જૂન મહિનાની વાત જુદી હતી એ તો રીતસરનું ચોમાસું બેસવાનું અને અમારા મકાન ઉપર પતરાં ન ચડે તો ચોમાસામાં

અમારે સ્થળ ઉપરથી આણંદ ભાગી જવું પડે. એટલે જેમ અને તેમ વહેલી તકે પતરાં ચોડાઈ જાય તે જોવાનો અમારો પ્રયાસ હતો. ૨૮મીએ બે ઓરડાના વરંડાનાં પતરાં ચોડાઈ ગયાં.

પતરાં જ્યારે ચોડાતાં હતાં ત્યારે વાદળ ખૂબ ચડી આવેલાં. તે વખતે અમે પાંચ જણા હતા. હું, ભીખાભાઈ, હરિવલ્લભદાસ, શાંતિભાઈ અમીન અને કદાચ અમારા એન્જિનિયર રાવજીભાઈ, એ પાંચેય જણના ખાટલા અને પથારીઓ વરંડામાં ગોઠવાઈ ગયાં અને મુશળધાર વરસાદ તૂટી પડ્યો. અમે એક કલાક મોડા થયા હોત તો અમારો-સામાન પલળી ગયો હોત. પણ કુદરતે અમને તે દિવસે ખૂબ મદદ કરી. અમારા સુતાર બહુ ભાવનાશાળી હતા. એટલે ચાલુ વરસાદે જ એમણે ૨૮મી તારીખથી પતરાં ચોડવાનું કામ ચાલુ રાખ્યું હતું અને બેત્રણ દિવસમાં તો દસેય રૂમો ઉપર પતરાં ચોડાઈ ગયાં. ભોંયતળિયે પણ અમે માટી ભરી દીધી અને એના ઉપર ઈંટોની ચોરસી કરી નાખી. વરસાદ બંધ થયા પછી પેલો બધો સિમેન્ટ એક ઓરડીમાં ભરી દીધો. બીજી ઓરડીઓમાં અમારા સ્ટાફના માણસો રહેવા આવી ગયા. ડ્રાફ્ટ્સમેન, એન્જિનિયર અને કામ ઉપરના બીજા ઓફિસના માણસો ત્યાં ગોઠવાઈ ગયા. ડ્રોઈંગ ઓફિસ પણ શરૂ થઈ ગઈ. વરસાદમાં કારીગરોને પણ રહેવાનું સ્થાન થઈ ગયું. ત્યાં સુધીમાં સ્પન પાઈપનું કારખાનું તો ચાલુ થઈ ગયું. પછી મકાનો માટે ટાઈલ્સ જોઈએ એટલે ફ્લોરિંગ સિમેન્ટ ટાઈલ્સનું કારખાનું પણ અમે શરૂ કરી દીધું. ૧૯૪૭માં આર્ટ્સ અને સાયન્સ કોલેજ ચાલુ કરવાનો અમારો નિર્ધાર હતો એટલે છાપખાનાનું મકાન પણ બાંધ્યું અને છાપખાનાની ચંત્રસામગ્રી પણ મંગાવી લીધી. આ પ્રમાણે કોલેજો બાંધવાની બધી પ્રાથમિક તૈયારીઓ થઈ ગઈ.

“ભાઈકાકાનાં સંસ્મરણો” (પોતે લખેલા જીવનના મહત્વના પ્રસંગો)માંથી સાભાર.

સફળતાનો સારાંશ

એસ. જી. પટેલ

સુખ અને સફળતાનો સારાંશ સમજવો જરૂરી છે. સુખ એ એક લાગણી છે જેમાં સારા સંકલ્પો ચાલે છે. તે માટે કોઈ સિદ્ધિ કે સંપત્તિની જરૂર પડતી નથી. જ્યારે આપણે કંઈક ખરીદીએ કે મેળવીએ ત્યારે તેની સાથે કેવા વિચારો આવે છે તેના પર સુખનો અનુભવ થાય છે. મોટા ભાગે આપણે સિદ્ધિઓને સુખ અને સફળતાનો સ્ત્રોત સમજી લઈએ છીએ.

કોઈ મહત્વના સીમાચિહ્ન સુધી પહોંચીએ ત્યારે લાગે છે કે આપણી મહેનત લેખે લાગી અને જિંદગી સુંદર લાગે છે. ઘણીવાર સફળતા અને વખાણ એ ગર્વની શરૂઆત ગણાય છે. જ્યારે આવી ગર્વવાળી વાતનું શરીરની ચેતના કે બાહ્ય સિદ્ધિમાં ગણી લેવાય છે ત્યારે તે અહમ્માં રૂપાંતર થઈ જાય છે. આપણને સફળતા પામનારાઓમાંથી કેટલાક નમ્રતાવાળા અથવા ધમંડી જોવા મળે છે. જ્યારે અહમ્ સવાર થઈ જાય છે ત્યારે આપણે ભૂલી જઈએ છીએ કે આપણા સદ્ગુણો અને પ્રતિભા જ આ સફળતા માટે જવાબદાર છે. તે આપણા આગલા કર્મની ગુણવત્તાના આધારે મળેલી ભેટ છે. આપણે એવી દલીલ કરી શકીએ કે આપણું કૌશલ્ય એ ખરેખર આપણું જ છે અને તે જ માત્ર સફળતાનું કારણ છે. આપણે જાગૃતિ કેળવીએ કે આપણા પૂર્વ જન્મોમાં થયેલાં સત્કર્મોનો સરવાળો એટલે જ આજની પ્રતિભા અને કૌશલ્યોની ભેટ. આ બધા પાછલા સત્કર્મોના જ પરિણામ છે. આનો અર્થ એવો કરી શકાય કે આપણા સદ્ગુણો, પ્રતિભા અને સફળતા સાચવી રાખવા માટે આપણે દૈવી ગુણ ટકાવી રાખવો જોઈએ. દૈવી ગુણ ટકાવી રાખવા માટે આપણે ભગવાનને સાથે રાખવા જોઈએ.

સામાન્ય રીતે કહી શકાય કે આપણાં ઉમદા કર્મો પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે ભગવાનની સ્મરણમાં થતાં હોય છે. કર્મ કરતાં કુદરતી રીતે ભગવાનની યાદ આનંદ અપાવે છે. નિયમિતપણે નોંધપાત્ર સમય આધ્યાત્મિક ક્રિયાઓ જેવી કે ધ્યાન, મંત્રોચ્ચાર, પ્રાર્થનાઓ, વાર્તાલાપો અને

વિધિઓમાં પસાર થયેલો છે. આપણે પણ પ્રાર્થનાઓ અને કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કરતા રહીએ છીએ શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાનો સંદેશ- “કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે”નું પાલન કરતાં આપણે ફળની અપેક્ષા રાખ્યા સિવાય કર્મ કરતા રહી ભગવાનના આશીર્વાદ સ્વીકારીએ છીએ. જમાનાની માંગ અને ગતિને ધ્યાનમાં લેતાં આપણને ભગવાન તરફથી મળતી આધ્યાત્મિક ભેટ સ્વીકારતાં આત્મનિરીક્ષણ કરવાનું ભૂલી જવાય છે. વિનમ્રતા સાથે સફળતાનો સ્વીકાર કરવાને બદલે, આપણામાંથી કેટલાક માની લે છે કે આ બધી સિદ્ધિઓ અમારી પોતાની જ છે આનાથી જ આપણો અહંકાર મજબૂત થાય છે. સત્ય એ છે કે સફળતા એ ભાવના દ્વારા ચલાવાયેલ છે. આધ્યાત્મિક ઊર્જા એ ભગવાનની શક્તિ અને શાણપણથી જ ચાલે છે.

સાર્વત્રિક રીતે, સિદ્ધિઓને પરાક્રમ સ્વરૂપે યાદ કરવામાં આવતી નથી, પણ તેને જે રીતે સફળતા મળી હોય તેના સંદર્ભમાં યાદ કરવામાં આવે છે. જ્યારે સુપ્રસિદ્ધ વ્યક્તિ તેની સિદ્ધિ કે વિજયને જ્યારે તે તેના રાષ્ટ્રને, પરિવારને, શિક્ષકને કે બીજા કોઈ કે જેનું તેમાં યોગદાન હોય તેને અર્પણ કરે ત્યારે તે ભવ્યતા પામે છે. આવા હૃદયસ્પર્શી હાવભાવ આપણી વિનમ્રતાના ભાવને ઉજાગર કરે છે. પણ, જ્યારે કોઈક સિદ્ધિ ભગવાનને કે જે સર્વોચ્ચ શક્તિ છે તેને અર્પણ કરે ત્યારે તે સાકલ્યવાદી તર્પણ થયું ગણાય છે.

જ્યારે લોકો આપણી મહામહેનતથી મળેલી સફળતાને વશ થઈ જોડાય છે ત્યારે આપણને સ્વાભાવિક રીતે અહંકાર આવે છે. પણ, જો આપણે સફળતાના મોજામાં ખેંચાઈ જઈએ ત્યારે અહમ્ લોકો પર પ્રભુત્વ જમાવવા સૂક્ષ્મ રીતે કાર્યરત થાય છે. તેથી આપણો હકારાત્મક પ્રભાવ કપાઈ જાય છે. આપણી લાંબા સમય સુધી જવાબદારીઓ નિભાવવામાં માર્ગદર્શકની ભૂમિકા ઝાંખી પડે છે. આનો અર્થ એ થયો કે જો આપણે વિનમ્રતાની હદ વટાવીએ તો સફળતા બીજી રીતે નિષ્ફળતા તરફ દોરી જાય છે.

અહંકારને કેટલીકવાર ખોટી રીતે આત્મસન્માન સાથે સરખાવી દેવામાં આવે છે. આત્મસન્માન એ સ્વસ્થ મનની નિશાની છે કે જે આપણી યોગ્યતા અંગે જાગૃતિ અપાવે છે. તે આત્મિક ગુણોને મજબૂત કરે છે. અને આપણી સાચી

ક્ષમતાઓ જેવી કે પ્રતિભા, ગુણો અને સ્વભાવની યાદ કરાવે છે. જ્યારે આપણી પાસે ઉચ્ચ કક્ષાનું આત્મસન્માન હોય ત્યારે આપણે આત્માસભાનતામાં હોઈએ છીએ અને બધાની સાથે સમાનતાનો ભાવ જળવાઈ રહે છે.

સફળતા આપણને લોકોથી દૂર ન લઈ જવી જોઈએ. એના દ્વારા લોકોની સારી સેવા કરવાની તક મળી છે એમ સમજવું. અગત્યનું એ છે કે સફળતાને કારણે આપણે ભગવાનથી દૂર ન થઈ જવા જોઈએ. જ્યારે આપણો ભગવાન માટેનો પ્રેમ શુદ્ધ અને ગહન બને છે ત્યારે અહમ્ને ઓગળતાં વાર લાગતી નથી.

યુનિવર્સલ નિયમ છે કે જે મારે મેળવવું છે એ મારે આપવું પડે છે. હું જે આપીશ તે મને મળશે જ. હું જો કોઈને સન્માન આપીશ તો મને જરૂરથી સન્માન મળશે. હું ખુશી આપીશ તો મને ખુશી મળશે!! ટૂંકમાં હું જેવું આપીશ તેવું જ મને મળશે. પણ, આપણે આપવાનો વિચાર કરતા નથી અને અપેક્ષા રાખીએ છીએ, તેથી સામેવાળી વ્યક્તિ પણ અપેક્ષા જ રાખે છે. તેથી એ વ્યવહાર બરાબર ચાલતો નથી કારણ કે બંને જણા એકબીજા પાસેથી અપેક્ષાઓ જ રાખ્યા કરે છે. પણ જેટલું અપાય તેટલું આપતા જાવ તો તમારી પાસે વૃદ્ધિ થતી જ રહેશે. દુનિયામાં કહેવાય છે કે પ્રેમ વહેંચવાથી વધે છે, ખુશી આપવાથી વધે છે, જ્ઞાનદાન કરવાથી ઉમેરો થાય છે. સુખ પણ વહેંચવાથી વધે છે. પણ આપણે આપવાનું બંધ કરી સ્વાર્થી બની ગયા છીએ. આપણે આપવાનું બંધ કરી દેવાથી જીવનમાં અસમતુલન ઊભું કરી દીધું. આપતા જાવ, મળવાનું ચાલુ રહેશે. આજે માને કેમ મહાન કહીએ છીએ, એ ભગવાનતુલ્ય શાથી મનાય છે. તે હંમેશાં કોઈ અપેક્ષા સિવાય આપ્યે જ જાય છે તો ભગવાન સાથે આપણે સંબંધ બાંધી દઈએ તો એ હંમેશાં આપ્યા જ કરે છે તો આપણે પણ આપવાનું ચાલું કરી દઈએ છીએ. આપવાનું ચાલું થઈ જાય તો આપણને મળવાનું ચાલું જ રહે છે. એનો અર્થ આપણને જેની જરૂર હોય તે આપવાનું શરૂ કરો તો એ મળવાનું ચાલુ થઈ જશે. શાંતિ આપો તો શાંતિ મળશે. આનંદ આપો તો આનંદ મળશે, સહયોગ આપો તો જરૂર પડયે સહયોગ મળશે. આ કુદરતનો નિયમ છે. જો આપણે ગાળ દઈશું તો સામેથી

ગાળ ખાવી પડશે. ઊર્જાનો સ્રોત હંમેશાં વહેતો જ રહે તે ઈચ્છનીય છે. આપણી પાસે ગાડી છે તો તેને ફરતી રાખવામાં જ મજા છે. જો તેને કેટલાય દિવસો સુધી ન ચલાવો તો એની બેટરી ઊતરી જશે. તેની બેટરી ચાર્જ રાખવા માટે તેને ચલાવવી જ પડે. આવી જ વાત આપણા જીવન સાથે જોડાયેલ છે. જીવનની બેટરી ચાર્જ રાખવા માટે આપવાનું ચાલુ જ રાખવું પડે. આપણી ઊર્જા ચલાવો. સંબંધમાં વ્યવહારમાં અને કર્મમાં ઊર્જાને વહેતી રાખો જેટલી એ ઊર્જા ચાલતી રહેશે એટલી બેટરી ચાર્જ રહેશે કોઈવાર એવો સવાલ થાય કે માત્ર મારે જ આપવાનું અને કાયમ આપ્યા જ કરવાનું. આ વાતને સુસંગત એક પ્રસંગ નોંધનીય છે. એક વખત ટ્રેનમાં મુસાફરી કરવાની તક મળી. જે ડબ્બામાં મારી સીટ હતી એ જ ડબ્બામાં એક માતા બેઠી હતી, તેની સાથે તેનાં બે બાળકો હતાં, એક ત્રણ વર્ષનું અને બીજું પાંચ વર્ષનું. બંને બાળકો એક રમકડાં સાથે રમી રહ્યાં હતાં. અચાનક એ બંને વચ્ચે રમકડાં માટે ઝપાઝપી થઈ ગઈ બંને ઈચ્છતા હતા કે એ રમકડું મારે જોઈએ. એ માતા મારી સાથે વાતો કરતાં હતાં. જ્યારથી એ બે વચ્ચે ઝઘડો ચાલુ થયો એટલે માતાએ તેના મોટા દીકરાને સંબોધીને કહ્યું, “બેટા તું નાનાને આપી દે.” પેલો પાંચ વર્ષનો દીકરો એની મમ્મીને પૂછે છે, “તું મને જ કેમ કહે છે કે નાનાને આપી દે.” આ ઘટના એવી હતી કે બીજી કોઈપણ મા આવો જ જવાબ આપે કે “તું મોટો છે એટલે નાનાને રમકડું આપી દે.” એ બાળક બે મિનિટ વિચારમાં પડી ગયો અને ધીમેથી એની માતાને કહે છે, “મમ્મી હું તો ક્યારે પણ નાનો થવાનો નથી, કાયમ મોટો જ રહેવાનો એટલે માટે મારે કાયમ આપ્યા જ કરવાનું!” માતા પાસે આ પ્રશ્નનો જવાબ નહોતો એટલે પેલા છોકરાને જરા આંખ કાઢી બોલતો બંધ કરી દીધો. જરાક સ્તબ્ધતા વચ્ચે પેલાં બહેન મારી તરફ જોતાં બોલી પડ્યાં! “છોકરાં એવો પ્રશ્ન કરે છે કે જેનો જવાબ આપવો મુશ્કેલ થઈ જાય છે.” હું પણ જરા વિચારમાં પડી ગયો અને ધીમે રહી જરા વ્હાલથી પેલા મોટા છોકરાને મારી પાસે બોલાવી, ખોળામાં બેસાડી, કહ્યું કે - “તારે એ રમકડું જોઈએ છે?” તેણે જવાબ આપ્યો- “હા” મેં કહ્યું થોડીક ધીરજ રાખ એ તને બે મિનિટમાં આપી દેશે. પેલો મોટો છોકરો બોલ્યો. “એ મને નહીં આપે.” મેં કહ્યું:

“એ આપશે જ”, છોકરો બોલ્યો: “સાહેબ, તમે એને ના ઓળખો, હું એને બરાબર ઓળખું છું.” મેં તેની સાથે એક રમત ચાલુ કરી, રમવાનું કોઈ રમકડું તો હતું નહીં. એટલે મેં તેને મારી જેમ બે હથેળી ઘસવાની ચાલુ કરવા કહ્યું અને જેનો હાથ ઘસવાનું બંધ કરે એટલે બીજાએ એને મારવાનું. અમારા બે વચ્ચે રમત ચાલુ થઈ ત્યાં સુધી પેલો નાનો છોકરો જોઈ રહ્યો, રમકડું બાજુમાં મૂકી દીધું અને મારી પાસે આવી કહેવા લાગ્યો- “મને પણ રમાડો ને !” મેં પેલા મોટાને ઈશારો કર્યો: “જા, રમકડું લઈ લે!” મેં નાના સાથે થોડી રમત કરી, પછી સ્ટેશન આવતાં મારે ઊતરી જવું પડ્યું. પછી, એકાદ વર્ષ પછી પેલાં બેનની મુલાકાત થઈ, સહજ ભાવે પૂછાઈ ગયું: “તમારા બંને દીકરાઓ કેમ છે?” બેને જવાબ આપ્યો: “તે દિવસથી

મોટાએ બોધપાઠ શીખી લીધો છે કે-બે ભાઈઓ વચ્ચે કોઈ એક વસ્તુ માટે ખેંચાખેંચ થાય ત્યારે મોટો આપી દે છે. પછી બીજા રૂમમાં જઈ રમકડાંનાં બોક્સ ખોલી રમકડાં બહાર કાઢે છે એટલે નાનો તેની પાછળ પાછળ આવી એ પ્રવૃત્તિમાં જોડાઈ જાય છે અને જે વસ્તુ માટે ખેંચાખેંચ હતી તે છોડી દે છે. મોટાને ઈચ્છિત વસ્તુ મળી જાય છે. કોઈ દિવસ ઝઘડો થતો નથી.”

આમ, કંઈક મેળવવા માટે આપવાથી જ મળે છે. ચાલો, આપણે આપવાનો જ વ્યવહાર ચાલુ રાખીએ જીવન સ્વતઃ ભરપૂર જ રહેશે.

માનદ્ મંત્રી, ચારુતર વિદ્યામંડળ, વલ્લભ વિદ્યાનગર

॥ વિદ્યાવૃત્ત ॥

સીવીએમયુ-આઈસ્ટાર સંસ્થાનું નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યૂશનલ રેન્કિંગ ફેમવર્ક-૨૦૨૦માં રાજ્યકક્ષાએ ત્રીજું સ્થાન

તાજેતરમાં ભારત સરકાર સંલગ્ન મિનિસ્ટ્રી ઓફ હુમન રિસોર્સ ડેવલપમેન્ટ (એમએચઆરડી) અંતર્ગત નેશનલ ઇન્સ્ટિટ્યૂશનલ રેન્કિંગ ફેમવર્ક (એનઆઈઆરફ-૨૦૨૦) નો પ્રારંભ કરાયો હતો. આ પ્રક્રિયામાં સંયુક્ત ધારાધોરણો પ્રમાણે કુલ ૫ પ્રકારના મેજર પેરામિટર્સ જેવાકે ટીચિંગ લર્નિંગ એન્ડ રીસોર્સીસ, રિસર્ચ એન્ડ પ્રોફેશનલ પ્રેક્ટિસ, ગ્રેડ્યુએશન આઉટકમ, આઉટરીચ એન્ડ ઇંક્લૂસિવિટી અને પિયર પરસેપશન તેમજ ૧૬ પ્રકારના માર્શનર પેરામિટર્સને આધારે ભારત દેશની સમગ્ર શૈક્ષણિક સંસ્થાઓનું મૂલ્યાંકન કરવામાં આવ્યું હતું. આ અંતર્ગત એમએચઆરડીના માનનીય મંત્રી અને યુનિયન કેબિનેટના મહોદય શ્રી રમેશ પોખરિયાલે તા. ૧૧ જૂનના રોજ આ નેશનલ રેન્કિંગની જાહેરાત ઈ-પોર્ટલ દ્વારા કરી હતી. જેમાં વલ્લભ વિદ્યાનગરસ્થિત ચારુતર વિદ્યામંડળ સંચાલિત આઈસ્ટાર સંસ્થાએ ભારતદેશની ૧૦૧ થી ૧૫૦ કોલેજોમાં સ્થાન મેળવીને ગૌરવ પ્રાપ્ત કર્યું હતું અને ગુજરાત રાજ્યની તમામ ડિગ્રી કોલેજની કેટેગરીમાં ત્રીજું સ્થાન મેળવ્યું હતું. આણંદ અને વલ્લભ વિદ્યાનગરની સમગ્ર કોલેજોમાંથી આ પ્રકારની અજોડ સિદ્ધિ મેળવનાર આઈસ્ટાર કોલેજ એક માત્ર સંસ્થા છે. ૨૦૧૯માં પણ આઈસ્ટાર સંસ્થાએ કેસીજી અંતર્ગત ગુજરાત સ્ટેટ ઇન્સ્ટિટ્યૂશનલ રેન્કિંગ ફેમવર્ક (જી.એસ.આઈ.આર.એફ.) અંતર્ગત કોલેજ કેટેગરીમાં ત્રીજું સ્થાન અને ૨૦૨૦માં એન્જિનીયરીંગ એન્ડ ટેકનોલોજી ઇન્સ્ટિટ્યૂટ કેટેગરીમાં પ્રથમ સ્થાન હાંસિલ કર્યું હતું. આઈસ્ટાર સંસ્થાની આ ગૌરવવંતી સિદ્ધિ બદલ સીવીએમના ચેરમેન શ્રી ભીખુભાઈ પટેલ, ઓનરરી સેક્રેટરી ડો. એસ.જી પટેલ અને વાઈસ પ્રેસિડન્ટ મનીષભાઈ પટેલે આઈસ્ટાર સંસ્થાના પ્રિન્સિપાલ પ્રો.ડો. નિર્મલ કુમાર, એનઆઈઆરફના કોલેજ કોઓર્ડિનેટર ડો. હિરેન સોની અને સમગ્ર અધ્યાપકગણને હાર્દિક અભિનંદન પાઠવ્યા હતા અને હર્ષની લાગણી વ્યક્ત કરી હતી.

॥ आपणो वैभव अने वारसो ॥ (पद्य विभाग)

હરિ રહ્યા ભરપૂર

રવિદાસ

સતગુરુ સાથે રે બાઈ, મારે પ્રીતડી રે,
સમજાવી સાન પૂરણ બ્રહ્મભેદ,
કારજ ને કારણ રે બાઈ, મારે સમ થયાં રે,
કીધો કાંઈ કરમ ભરમનો ઉચ્છેદ.
તનમન સોંપ્યાં રે સતગુરુ ચરણમાં રે
પ્રેમ થકી કીધા પિયુજીને હાથ,
બાહિર ભીતર રે રસિક વર રમી રહ્યો રે,
નજરેથી ન જાય મારો નાથ...સતગુરુ
અજાણી ને હતી રે અનંત આવરણે રે,
સતગુરુએ પડળ કીધાં દૂર,
અહોનિશ ઝીલું રે પ્રેમ આનંદમાં રે,
જ્યાં જોઈ ત્યાં હરિ રહ્યા ભરપૂર...સતગુરુ
આપુંને ભૂલી રે વરતું વિદેહીમાં રે,
પ્રગટી કાંઈ પૂરણ બ્રહ્મદશાય,
શુદ્ધ વિચારે જે હતું તે રહ્યું રે,
અણછતા રવિદાસ જશ ગાય રે...સતગુરુ

‘સોહાગણ કીધી’

મોરારી

આજ સમી, મુંને સતગુરુ મળિયા,
દેવદિવાળીના દિવસ ફળિયા.
અંતરજામી અઢળક ઢળિયા,
હીરલો આલ્યો ગુરુએ હાથમાં
સાન કરીને સોહાગણ કીધી,
ચેતન પુરુષે ચરણમાં લીધી,
ભૂધર ભાવે ભગતિ દીધી,
માળા પરોવી મોક્ષની...આજ
હું તો ભૂલી’તી ભુવન હમારું,
સતગુરુએ ઘર બતાવ્યું સારું,
તન મન ધન લઈ તા’પર વારું,
વર વરાલ્યા વિઠલો....આજ
સેજે આનંદસુખ સ્યામને સંગે,
નિત નિત નેડી મારે નવલે રંગે,
અરસ પરસ લઈ આનંદ અંગે,
માઈલે મંદિરિયે મા’લતા.... આજ
વેદ પુરાણ વંદે છે જેને,
શારદશેષ સ્તવન કરે તેને,
મોરાર સમજ્યા સતગુરુ સેને,
આતમ રવિગુરુ ઓળખ્યા....આજ

ડુંગરપુરી રૂખડિયો

ધન ગુરુદેવોને, ધન ગુરુદાતાને
સતગુરુ શબ્દ સુણાયા જી!
ગુરુજીનો મહિમા પલપલ રે વખાણું તો
પ્રાચ્છત સઘળાં જાય જી-ટેક.
દેશ દેખાડ્યો ગુરુએ સુતો જગાડ્યો
ને અલખ પુરુષ ઓળખાયો જી!
બુડતડા રે મારા ગુરુએ તાર્યા
ને જમડાને હાથથી છોડાવ્યા જી! ધન.
શરીર તણી હું તો ખાલ પડાવું
ને સોનેરી રંગ ચડાવું જી!
મોજડી સિવરાવી મારા ગુરુને પેરાવું તો
ગુણ અવગુણ કેમ થાઉં જી! ધન.
અન્નદાન દીધાં ને ભૂમિદાન દીધાં
ને કંચન મોલ લૂંટાયા જી!
કાશી ખેતરમાં જઈને કન્યાદાન દીધાં
તોયે ના’વે મારા ગુરુજીની તોલજી! ધન.
સદ્ગુરુ મળિયા ને સંશય ટળિયાને
લખ ચોરાસી છોડ્યાં જી!
ડુંગરપુરી રૂખડિયો વાઘનાથ ચરણે બોલ્યાં
ને મુક્તિનો મારગ બતાવ્યો જી! ધન.

‘અંજવાળું’

દાસી જીવાણ

અંજવાળું હવે અંજવાળું
ગુરુ આજ તમ આલ્યે રે મારે અંજવાળું.
સતગુરુ શબ્દ જ્યારે શ્રવણે સુણાવ્યો,
ભેટ્યા ભીમ ને ભાંગ્યું ભ્રમનું તાળું... ગુરુ
જ્ઞાન ગરીબી, સંતની સેવા,
પ્રેમ ભક્તિનો સંગ હવે પાળું....ગુરુ
ખીમ ને ભાણ રવિ રમતા રામા,
તેજ તત્ત્વમાં ગુરુ, તમને ભાળું....ગુરુ
દાસી જીવાણ સત ભીમનાં ચરણાં,
અવર દૂજો ધણી નહિ ધારું....ગુરુ

पियाना प्रेमथी मने

भूपेन्द्र व्यास 'रंज'

प्रवेशी रोमछिद्रोमां
रसे छे कोषकोषने
जुओने यांढनी यंद्री
पियाना प्रेमथी मने.

प्रवेशी आंभमां मारी
रसे छे कोषकोषने
जुओने तारलां तेजे
पियाना प्रेमथी मने.

प्रवेशी अंतरे उँड
रसे छे कोषकोषने
जुओने प्रभाती कांति
पियाना प्रेमथी मने.

परंतु ओ पिया ! तुं तो
व्यापीने व्यतिरेक छे.

२०१, बालमुकुंद कोम्प्लेक्स, नाणावटी
चोक पास, रैया रोड, रामेश्वर पार्क,
शेरी नं. ०३, राजकोट: ३६०००७
मो.: ६३५२२४३६१८

सुरेन डाडर

स्मरणने पींभवा याहुं तो मारी जिंदगी लाजे
उदासी आंजवा याहुं तो मारी जिंदगी लाजे.

मने ओ दोस्त तारी जेम शब्दोनी नजर लागे
जभम देभाडवा याहुं तो मारी जिंदगी लाजे.

प्रलोभन छे, दिशा पाण छे ने साथे छे दुआ अनी
पसीनो लूछवा याहुं तो मारी जिंदगी लाजे.

गति पाण छे, स्थिति पाण छे, सरणतानो छे सधियारो
उवे जो डांइवा याहुं तो मारी जिंदगी लाजे.

अमे बांधयो लरम राभ्यो मुकदरने मनावीने
मुक्री जो भोलवा याहुं तो मारी जिंदगी लाजे.

समयनी राभीने जूती संवर्धनी दुनिया
किनारे डूबवा याहुं तो मारी जिंदगी लाजे.

अनुभव बांधवा लांभी पछेडी तो मणी 'मेहुल'
उवे अे इाडवा याहुं तो मारी जिंदगी लाजे.

भरण न कछो

चंद्रकान्त पटेल 'सरल'

पांभथी पींछुं भरी जो जय तो अेने भरण न कछो.
पांभी माणेथी उँडी जो जय तो अेने भरण न कछो.
छे प्रवासी सौ अने सौ नीकण्या छे अेक राहुमां,
कोई रस्तो आंतरी जो जय तो अेने भरण न कछो!
हाथ जाली अेक भीजाना जवन गुजरतां रखां सौ,
हाथ अेकादो छूटी जो जय तो अेने भरण न कछो!
अेक घरमांथी भीजा घरमां इरे छे भाडवात बधा,
घर नवुं अेने गमी जो जय तो अेने भरण न कछो!
होय सलामत मोल अने होय सलामत लले भीतो,
पाण अेमां नणियुं भसी जो जय तो अेने भरण न कछो!
सूर्यनुं आथमवुं अे तो अेक प्रक्रिया छे सृष्टिनी,
यांढने वादण गणी जो जय अेने भरण न कछो
कोई तो सणगावशे भूजेल यूलाने इरी इरी,
लाकडुं लीलुं बणी जो जय तो अेने भरण न कछो!
कोईने आवे न माइक लांभी भाषणभाज मंचनी,
तो सलामांथी उँडी जो जय तो अेने भरण न कछो!

C/O "संस्कृति दर्शन" कार्यालय रतनपरा शेरी-१
भागदरवाजा माण्णावदर- उदरदुवो(जि-जूनागढ),
मो. नं:८७३५८०२४२४

मनोज भंडेरिया

पकडो कलम ने कोई पणे अेम पाण अने
आ हाथ आपेआपो बणे अेम पाण अने

ज्यां पडोयवानी जंभना वरसोथी होय त्यां
मन पडोयतां ज पाछुं वणे अेम पाण अने

अेवुं छे थोडुं छे तरे रस्ता के लोभिया?
अेक पग भीजा पगने छणे अेम पाण अने

जे शोधवामां जिंदगी आपी पसार थाय
ने अे ज होय पगनी तणे अेम पाण अने

तुं ढाण ढोलियो; हुं गजलनो दीवो करुं,
अंधारुं घरने घेरी वणे अेम पाण अने

આપણો વૈભવ અને વારસો

॥ ગદ્ય વિભાગ ॥

કલાતત્ત્વ પ્રાકૃતિક આવશ્યકતા છે, માનવ સભ્યતા અને સંસ્કાર માટે

રવિશંકર રાવળ

બાહ્ય જગતની પિછાન

કલા શબ્દના ઉચ્ચારણ સાથે આપણા વિચારો અને સ્વભાવમાં શું ધ્વનિ ઊઠે છે તેનો પૂરો પાકો ખ્યાલ આપણે મેળવવો જોઈએ. માણસને પ્રકૃતિથી પંચેન્દ્રિય પ્રાપ્ત થયેલી છે. દૃષ્ટિ, શ્રુતિ, વ્રાણ, સ્પર્શ, સ્વાદ- આ ઈન્દ્રિયો દ્વારા તે બહારના જગતનો પરિચય પામે છે અને તેના આઘાત-પ્રત્યાઘાત પ્રમાણે તેના મનમાં નવા નવા અનુભવો, આવિર્ભાવો, વિચારોની અને સ્મૃતિઓની એક બીજી આંતરસૃષ્ટિ રચાય છે. જેથી તે વારંવાર અંદર-બહારના વ્યવહારો અને સંબંધોની પોતાની પરંપરા બાંધે છે અને તે સંબંધોમાં મળતા દ્વેષ, આદર કે પ્રતિકારના ભાવો તેના મનમાં જન્મે છે. અનેક પ્રકારે તે પોતાનાં માતપિતા, કુટુંબ, સમાજ અને બહારના જગતને પિછાનવા અનેક ભાવો અને આકૃતિઓનો સંચય કરતો કરતો, શક્તિ પ્રમાણે તેના ગુણદોષ, પિછાન, જ્ઞાન પામે છે. જ્યારે જ્યારે બહારના જગત સાથે પ્રસંગ પડે છે ત્યારે એ જ્ઞાન પ્રમાણે વર્તવામાં તેની બુદ્ધિની સહાયથી સારાનરસાનો કે ભલાબૂરાનો, અથવા આકર્ષણ કે અકળામણનો વિવેક પ્રાપ્ત કરે છે.

આ વિવેકદૃષ્ટિ તેને યોગ્ય રીતે પ્રાપ્ત થઈ હોય તો તે પોતાનું હિત-અહિત સમજી શકે છે અને જે રીતે સુખ અને આનંદ મળે, દુઃખ અને સંતાપ ટળે એવા માર્ગે ચાલે છે. જેનામાં આવો વિકાસ ન થયો હોય તેને આપણે અજ્ઞાની માણસ ગણીએ છીએ.

બહારના પદાર્થો કે સૃષ્ટિ સમજવામાં ઈન્દ્રિયો સહાય કરે છે એટલું જ નહિ, પણ ધીરે ધીરે બહારના અનુભવો, વિચારો, આકારો, રંગો, સ્વરો અને ભાવનાઓની સ્મૃતિ તેના મનમાં દૃઢ કરે છે. મનમાં કઈ એવી શક્તિ રહેલી છે કે તે પોતાને અનુકૂળ કે આવશ્યક હોય અથવા વધારે પ્રબળ હોય તેવી જ સ્મૃતિઓનો સંગ્રહ કરે છે. એ ભંડારમાંથી માણસ અજબ રીતે પ્રત્યેક બાહ્ય વ્યાપારમાં તત્કાળ જરૂરી પિછાન, વાણી કે વ્યવહાર આવરી શકે છે. એટલું જ નહિ પણ આ સ્મૃતિઓ દ્વારા તેને ગમતા-આગમતા, સુખ કે દુઃખ કરનારા કે આનંદ આપનારા અનુભવો અને ભાવો સંઘરી રાખ્યા હોય તેને ફરી, જાગૃત કરે એવા બહારના જગતમાં મળવાના, જોવાના કે ભોગવવાના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે એનું મન નાચી ઊઠે છે, વિક્ષોભ અનુભવે છે અને તેના બાહ્ય વ્યાપારમાં કે વ્યવહારમાં સહજ રીતે તેનો ઉલ્લાસ કે ઉછાળો પ્રકટ થઈ જાય છે, જેથી અન્ય જનને તેના અંતરમાં જાગેલ ભાવ કે ભાવનાનો પરિચય થાય છે, પ્રસંગનું દર્શન મળે છે અને કદાચ તેના અનુભવમાં ભાગીદાર થાય છે. આવે વખતે માનવીનું ખરું આત્મતત્ત્વ બહારના જગતમાં વાણી, સ્વર, અંગનાં હલનચલન, સ્પર્શ કે ક્રિયાઓમાં પ્રકટ થાય છે. એ પોતાનાં શબ્દ, સ્વર, વાણી અને ક્રિયાઓમાં નવીનતા, મધુરતા, સુંદરતા નિપજાવવા આતુરતાથી પ્રયત્નશીલ બને છે અને તેની ઉત્કટતાના પ્રમાણમાં કલાપ્રકાર સર્જાય છે.

આત્મવિકાસના એક પ્રકાર તરીકે સર્જન કરવાની એવી તકી કે અવસરો પ્રત્યેક જનને પ્રાપ્ત થાય છે પરંતુ સમાજમાં તે તરફ જેટલી સભાનતા હોય તેના પ્રમાણે, તે પ્રકારોનાં સામાન્ય કે ઉચ્ચકોટીનાં સ્વરૂપો પ્રાપ્ત થાય છે.

ખેતી ઉદ્યોગ છે. એ ઉદ્યોગમાં બુદ્ધિ, પૈસા, વ્યવસ્થા અને સખત મહેનત એ બધાની જરૂર પડે છે. એકલી જમીન ખેડવાથી માણસ ખેડૂત બની શકતો નથી.

ભાઈકાકા

ભારતીય સંસ્કૃતિ

નરેશ વેદ

ભારતીય સંસ્કૃતિનો આરંભ ક્યારે થયો હશે તે ચોક્કસપણે કહી શકાય તેમ નથી, પરંતુ ઘણી શોધખોળોને અંતે એમ મનાયું છે કે એનું નિર્માણ પ્રાચીન પાષાણ યુગથી થયું હશે. અરણ્યવાસી આદિ મનુષ્યે પોતાની જરૂરિયાતો સંતોષવા પથ્થરો અને હાડકાંના ઓજારો બનાવી, વાંસની અને અગ્નિની શોધ કરી, જંગલમાંથી જ ખાણોમાંથી મળેલા લોઢા અને તાંબાના કાચા માલને પશુઓના ચામડામાંથી બનાવેલી ધમણના ઉપયોગ દ્વારા અવનવાં ઓજારો અને આભૂષણો ઘડ્યાં. પછી અગ્નિ વડે જંગલો બાળી ખેતરો બનાવ્યાં, એમાં જંગલની દેવી કે કૃષિમાતાની સ્થાપના કરી, એને રિઝવવા માટે ગાન અને નર્તન શરૂ કર્યાં હશે. હિમાચલ પ્રદેશ અને દક્ષિણ ભારતમાંથી એનાં ઘણાં પુરાવા પ્રાપ્ત થયા છે. ત્યારબાદ ઉત્તર પાષાણયુગ (એટલે કે ઈ.સ. પૂર્વે પાંચમી થી ચોથી સહસ્ત્રાબ્દી)માંથી જે સાંસ્કૃતિક અવશેષો મળ્યા છે તે પુરવાર કરે છે કે એ સમયગાળા સુધીમાં સમગ્ર ભારતમાં પ્રજાનો વસવાટ થઈ ચૂક્યો હતો.

હડપ્પા, મોએ-જો-ડરો, લોથલ, કાલીબંગા, ધોળાવીરા, નાવડાટોલી જેવાં સ્થળોમાંથી પ્રાપ્ત થયેલા અવશેષો પરથી એટલું તો સ્પષ્ટ થઈ આવે છે કે નગર સંસ્કૃતિ વિકસિત થઈ ચૂકી હતી. એ સંસ્કૃતિનું નિર્માણ દ્રવિડ પ્રજાએ કરેલું હતું. વળી, આ સાંસ્કૃતિક વિકાસ તો ઋગ્વેદકાળ પહેલાનો છે. વૈદિકકાળના ઋષિઓએ જે શ્રુતિ, સ્મૃતિ અને સંહિતાઓનું નિર્માણ કર્યું છે, એ જોતાં સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવે છે કે તત્કાલીન પ્રજામાં સામાજિક, ધાર્મિક, આધ્યાત્મિક, શૈક્ષણિક અને સાંસ્કૃતિક અનેક પરંપરાઓ વિકસિત થઈ ચૂકી હતી. ત્યાર બાદ રામાયણ, મહાભારત જેવાં ઐતિહાસિક કાવ્યો અને પુરાણોની રચના થયેલી છે. ઈ.સ. પૂર્વે છઠ્ઠી સદી સુધીમાં નગર સભ્યતાનો તથા બ્રાહ્મણની જેમ શ્રમણોની ધર્મ પરંપરાઓનો ઉદય થયો હતો. એ સમયે ભારતીય સભ્યતા અને સંસ્કૃતિ વિશ્વસ્તરે પહોંચ્યા હતા. ત્યાર બાદ જન્મીને વિકસેલાં સામ્રાજ્યોએ એને પૂર્ણરૂપે વિકસાવી સુવર્ણયુગનું નિર્માણ કર્યું હતું. મધ્યયુગનો પૂર્વાર્ધ સત્તાની સાઠમારીનો રહ્યો, પરંતુ ઉત્તરાર્ધમાં મોગલો, પારસીઓ, પોર્ટુગીઝો અને અંગ્રેજોના આગમન અને પ્રભાવને કારણે સમન્વિત સંસ્કૃતિનું નિર્માણ થયું. હિંદુધર્મ, જૈનધર્મ, બૌદ્ધધર્મ અને શીખધર્મ જેવા

સ્થાનિક ધર્મો ઉપરાંત ઈસ્લામ, ખ્રિસ્તી, જરથોસ્ત્રી, યહૂદી ધર્મોનો અને જીવનશૈલીઓનો પ્રભાવ, નાલંદા, તક્ષશિલા, વિક્રમાદિત્ય જેવાં વિશ્વ વિદ્યાલયો ઉપરાંત મુંબઈ, મદ્રાસ અને કલકત્તામાં યુનિવર્સિટીઓની સ્થાપના, વિધર્મીઓ અને વિદેશીઓનું શાસન, સ્થાનિક પ્રજાના સ્વમાન અને શીલ ઉપર આક્રમણ અને તેનું શોષણ, ગૃહઉદ્યોગો, કુટિર ઉદ્યોગો, શિક્ષણ પ્રણાલીનું પતન વગેરે ઘટનાઓએ ભારતીય સભ્યતા અને સંસ્કૃતિ પર ઘણા કુદારાઘાત કર્યા પરંતુ આ સભ્યતા અને સંસ્કૃતિ પડી ભાંગી નહીં, વિકસિત રહી, અને એણે આજે છે એવું રૂપ ધારણ કર્યું. એની પ્રમુખ વિશેષતાઓ કઈ છે તે જોઈએ.

સાતત્ય

ભારતીય સંસ્કૃતિની પહેલી વિશેષતા એના સાતત્યમાં છે. ભારતીય સંસ્કૃતિનો વિકાસપથ ઘણો દીર્ઘ રહ્યો છે. એના નિર્માણ અને વિકાસમાં કોઈ એક જાતિની પ્રજાનો જ ફાળો નથી. તેમાં હબસી (નિઝો) નિષાદો (પ્રોટો-આસ્ટેલોઈડ), કિરાત (મોંગોલોઈડ), દ્રવિડ (મેડિટેરિયન) અને આર્યજાતિ ઉપરાંત આભીરો, અરબો, યવનો, શકો, હૂણો, તુર્કો વગેરે જાતિઓનો ફાળો પણ રહ્યો છે. આવી બધી બહારથી આવેલી પ્રજાના જીવનનાં ઘણાં તત્ત્વોનો એમાં ભોગ થતો રહ્યો છે, એનાથી કેટલુંક પરિવર્તન પણ આવ્યું છે. પરંતુ એનું મૂળ અસલી ઘાતુ અકબંધ રહ્યું છે. કાળના પ્રહારોથી એક સમયે સમૃદ્ધ એવી ગ્રીસ, રોમ, બેબિલોનિયન અને સુમેર-મિસર જેવી સંસ્કૃતિઓ નષ્ટ થઈ ચૂકી છે, કોઈ સંસ્કૃતિના પ્રાચીન અને અર્વાચીન સ્વરૂપ વચ્ચે મોટી ખાઈ પડી ગઈ છે, પરંતુ ભારતીય સંસ્કૃતિનો પ્રવાહ હજુ આજે પણ સતત અકબંધ ચાલ્યો આવે છે. એના વિકાસના પ્રાચીન, અર્વાચીન અને આધુનિક એવા તબક્કાઓ છે, પરંતુ એ તબક્કાઓ વચ્ચે તિરાડ કે ખાઈ પડ્યા નથી. એમાં પરિવર્તનો નથી આવ્યાં, એમ નહીં, આવ્યાં છે, પરંતુ એ એના બાહ્ય પાસાંઓમાં આવ્યાં છે, એનાં મૂળ તત્ત્વો તો યથાવત જ રહ્યાં છે. ભારતીય પ્રજા સેંકડો વર્ષો પૂર્વે પોતાના વેદો, ઉપનિષદો, પુરાણો, ધર્મ અને તત્ત્વદર્શનના ગ્રંથોમાંથી પ્રેરણા લેતી હતી, તેમ આજના લોકો પણ એમાંથી જ પ્રેરણા લે છે. ‘રામાયણ’, ‘મહાભારત’, ‘શ્રીમદ્ ભગવતગીતા’ અને ‘શ્રીમદ્ ભાગવત’ને આજે પણ લોકો પોતાના આદર્શ ગ્રંથો માને છે. એમાંથી સદ્ગુણ, સદાચાર, આદર્શો, આચારો અને મૂલ્યોનો બોધ ગ્રહણ કરે છે. સંસ્કૃત ભાષાને પોતાની માતામહી માની એમાંથી જ અર્વાચીન ભારતીય ભાષાઓએ

પોતપોતાની શબ્દસમૃદ્ધિ વિકસાવી છે. સદીઓથી ચાલતી આવેલી વૈષ્ણવ, શૈવ અને શાકત ઉપાસના આજે પણ ચાલી રહી છે. આધિભૌતિક, આધિદૈવિક અને આધ્યાત્મિક એવા ત્રિવિધ તાપના નિવારણ અને પરમ સુખની પ્રાપ્તિ અર્થે કર્મ, જ્ઞાન, ભક્તિ અને યોગની સાધનામાં અતૂટ વિશ્વાસ આજના લોકો પણ ધરાવે છે. જીવન અને મૃત્યુના, દૂરિત અને દૂષિતના, પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થના, જન્મ-પૂનર્જન્મનાં જે રહસ્યો ખોળવાં પોતાના પૂર્વજોએ જે મથામણો કરી હતી તેને સમજવા-સમજાવવાનો, તેનું અર્થઘટન કે રહસ્યોદ્ઘાટન કરવાનો પ્રયત્ન આજના આપણા દાર્શનિકો, ચિંતકો, વિચારકો કરી રહ્યા છે. સદીઓથી ચાલતી આવેલી મંદિર, સરિતા, તીર્થ અને વૃક્ષની પરિક્રમાઓ આજે પણ ચાલુ છે. મતલબ કે, વિચાર-આચાર, રીતરિવાજ, પ્રથાઓ, પ્રણાલિકાઓ, પરંપરાઓ, માન્યતાઓ વગેરેમાં આજે પણ ભારતીય સભ્યતા અને સંસ્કૃતિનું સાતત્ય સચવાયેલું છે. એ ageless છે. ઈસુ પહેલાની વીસમી સદીમાં એ જેટલી પ્રસ્તુત હતી, તેટલી આજે વીસમી સદીમાં પણ છે.

સમન્વયશીલતા અને સુમેળ:

સમન્વયશીલતા અને સુમેળ ભારતીય સંસ્કૃતિની બીજી વિશેષતા છે. બહારથી જે પ્રજાઓ આવી તે પોતાની સાથે પોતાની માન્યતાઓ, રીતરિવાજો, પરંપરાઓ લઈને આવી હતી. એમાં આપણી સ્થાનિક સભ્યતા અને સંસ્કૃતિ કરતાં ઘણું જુદાપણું હતું. પરંતુ ભારતીય પ્રજાએ પોતાની ઉદારતા અને આતિથ્યભાવનાને કારણે એ બધાંનો વિરોધ કરવાને બદલે, એ બધાં સાથે સુમેળ અને સમન્વય સાધ્યો. જેમ કે, સૌના દેવ-દેવી જુદાં હતાં, પરંતુ સમય જતાં આ પ્રજાએ એ બધાંને એવી રીતે પોતાનામાં સમાવી લીધાં, કે આજે ક્યા દેવ દેવી કોના હતાં, એનો આપણને ખ્યાલ પણ ન આવે. બહારથી આવેલી જાતિઓ આપણી સંસ્કૃતિના રંગથી એટલી રંગાઈ ગઈ કે એમનું આગવું અસ્તિત્વ પણ ઓગળી ગયું. પોતાની સંસ્કૃતિનાં જે કોઈ ધારધોરણોમાં પરિવર્તનો કરવા પડે, એ કરીને પણ એણે અન્ય પ્રજાઓ, જાતિઓ અને એમના વિચારોને પોતાનામાં સમાવી લીધાં. ભારતીય પ્રજાના આવા મિલનસાર સ્વભાવને કારણે બહારથી આવેલા રાજાઓએ પણ ભારતના કેટલાક ધર્મોનો સ્વીકાર કરી લીધો. જેમ કે, મિનેન્દ્રએ બૌદ્ધધર્મ, કુષાણોએ બૌદ્ધધર્મ અને ભાગવત ધર્મ, શકો અને હૂણોએ શૈવધર્મ અંગીકાર કરી લીધો. અલબત્ત, પોતાનાથી સદંતર જુદી જીવન તરાહ ધરાવતી અરબ, તુર્ક અને અફઘાન

જાતિઓ સાથે એ સુમેળ સાધી શકી નહીં. પરંતુ તેમ છતાં એ પ્રજાઓ સાથે પણ આદાન-પ્રદાનની પ્રવૃત્તિ તો ચાલતી જ રહી હતી. એનો અર્થ એ છે કે ભારતીય પ્રજામાં સમાયોજન સાધવાની બહુ મોટી શક્તિ છે. એને કારણે એ ક્યારેય સંકુચિત મનોભાવનાવાળી રહી નથી. મનની ઉદારતા, દૃષ્ટિની વિશાળતા અને ખુલ્લા માનસને કારણે એમણે બાહ્ય તત્ત્વોનો પણ સમાદર કર્યો અને સૌને પોતાની સાથે એક કર્યાં. સમરસતાના એના ગુણને કારણે જ એનું પોત વધારે સુઘટ્ટ અને સુદૃઢ થયું અને ગમે તેવી પરિસ્થિતિમાં ટકી રહેવાનું બળ એણે પ્રાપ્ત કર્યું હતું. બીજી પ્રજાઓના જીવન અને ધર્મના આચાર, વિચાર, ગમા-આણગમાને સ્વીકારવાનું સહેલું નથી. પરંતુ ભારતીય પ્રજાએ એ કરી દેખાડ્યું છે. આ નો મદ્રા ક્રતવઃ વિશ્વ યન્તુઃ (બધી દિશાઓમાંથી અમને શુભ વિચારો પ્રાપ્ત થાઓ) એવો આદર્શ આપણી પ્રજાએ સ્વીકારેલો હોવાથી આવો સમન્વય અને સુમેળ સાધવામાં સફળ રહી છે. ડૉ. સી.પી. રામસ્વામી ઐયરે એટલે તો કહ્યું હતું, ‘The Admitted achievements of India in the directions of assimilation, adaptation and synthesis of diverse, and even conflicting, points of view....’ The religious, artistic and philosophical developments in India demonstrate India's consistent striving towards samavay, that is reconciliation and concord.

વિવિધતામા એકતા

વિવિધતામાં એકતા એ ભારતીય સંસ્કૃતિની ત્રીજી વિશેષતા છે. અહીં ભૂમિ, ઋતુ, આબોહવામાં ઘણું વૈવિધ્ય છે. ક્યાંક સપાટ મેદાનો, ક્યાંક ખડકાળ, ક્યાંક સમુદ્રથી ઘણી ઊંચી તો ક્યાંક નીચી, ક્યાંક રેતાળ તો ક્યાંક ફળદ્રૂપ ભૂમિ છે. શિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ, પાનખર, વર્ષા અને શરદ જેવી છ ઋતુઓ છે. ૭.૫ સેન્ટીમીટરથી માંડી ૧૨૦૦ સેન્ટિમીટર્સ જેટલો વરસાદ જુદીજુદી જગ્યાએ થાય છે. એને કારણે અહીં જુદી જુદી જાતની વનસ્પતિસૃષ્ટિ અને જીવસૃષ્ટિનું વૈવિધ્ય છે. અહીં વિવિધ જાતિઓ, તેમની વિવિધ બોલીઓ, તેમના દ્વારા અનુસરાતા ધર્મમતો, પંથો, સંપ્રદાયો અને ધર્મોની પાર વિનાની વિવિધતા છે. અહીં અનેક વિચરતી જનજાતિઓ છે, આદિવાસીઓ, વનવાસીઓ અને નગરવાસી, પછાત અને વિકસિત, અશિક્ષિત અને શિક્ષિત, નિમ્ન, મધ્ય અને ઉચ્ચ વર્ગમા જીવતી, જન્મ, પરણ, મરણ, વગેરે

બાબતોમાં અનેક પ્રથાઓ અને રિવાજો ધરાવતી, અનેક પ્રકારના નોકરીઘંધાવ્યવસાયોમાં પડેલી, એ મુજબ જુદુંજુદું આર્થિક સ્તર ધરાવતી, જુદી જુદી માન્યતાઓ અને પરંપરાઓમાં રાચતી, ખાનપાન, પહેરવેશ, વહેવારો અને તહેવારોનું વૈવિધ્ય ધરાવતી અનેક જાતિઓ વસી રહી છે. અહીં ૮૨૬ ભાષાઓ અને ૧,૬૫૮ બોલીઓમાં વાચિક અને લિખિત વ્યવહાર થાય છે. આવું વૈવિધ્ય હોવા છતાં મોટા ભાગની ભાષાઓની વર્ણમાલા એકસમાન છે અને સંસ્કૃત ભાષા આ બધી ભાષાઓની link language બની રહી છે. અહીં વિવાહ, વરસી, અને વાસ્તુની વિધિઓમાં, અત્યંતિ સંસ્કારમાં, કોમ જાતિ ધર્મ વર્ણ શિક્ષણ સંસ્કાર માન્યતા અને પરંપરાઓને કારણે પાર વિનાનું વૈવિધ્ય છે. અહીં અનેક દેવ, દેવીઓ અને અવતારોની ઉપાસના થાય છે. અગાઉ નાનામોટાં પદ્મ દેશી રજવાડાંઓ હતાં, એમની વિવિધ શાસનપ્રણાલીઓ હતી. છતાં આ બધી વિવિધતાઓ વચ્ચે ભારતીય સંસ્કૃતિમાં એકતા સચવાતી રહી છે. ભલે આપણે આજઠ તથા ત્યાં સુધી આપણે ત્યાં રાજકીય એકતા ન હતી, આજે પણ હજુ એ પૂર્ણપણે સાધી શકાઈ નથી. આ સંસ્કૃતિ ઉપર વિદેશીઓ અને વિદર્શીઓના, આતંકવાદીઓના બર્બર હુમલાઓ થતાં રહ્યા છે, છતાં આ દેશની પ્રજા હારી નથી, તૂટી નથી, છિન્નભિન્ન થઈ નથી, એનું મુખ્ય કારણ એની સાંસ્કૃતિક એકતા છે. આ એકતા જુદાજુદા સમયે થયેલા આચાર્યો, સંતો ભક્તો અને સાહિત્યકારો એ ઊભી કરી આપેલી છે. એ બધા આપણી સંસ્કૃતિનાં જંગમ પતંગિયાંઓ હતાં. એમણે ચરવૈત્તિ-ચરવૈત્તિનો મંત્ર આપ્યો. આખા દેશમાં પરિભ્રમણ કરી ધર્મ, અધ્યાત્મ, નીતિ, સંસ્કાર અને સદાચારનો પ્રચાર કર્યો. ભારતીય પ્રજાની ચૈતન્યવાટને સંકોરતા રહેવાનું કાર્ય કર્યું હતું. સમસ્ત ભારતીય પ્રજા જીવનના લક્ષ્ય બાબતમાં એકસરખો મત ધરાવે છે. એ સિદ્ધ કરવામાં સાધના પુરુષાર્થનો મહિમા સ્વીકારે છે. જાતિસંમિશ્રણ, વર્ણાન્તર લગ્નો, ધર્મશાસ્ત્રોનાં વચનો વગેરેને કારણે ખાનપાન, પહેરવેશ, રીતરિવાજ, વહેવાર તહેવારના પાલન અને ઉજવણીમાં એકતા આવી છે. એ ખાસ દેખાતી નથી; પણ ઊંડી અને વ્યાપક છે.

ધર્મનિષ્ઠા અને આધ્યાત્મિકતા:

ધર્મનિષ્ઠા અને આધ્યાત્મિકતા ભારતીય સંસ્કૃતિની ચોથી વિશેષતા છે. મૂળભૂત રીતે ભારતીય પ્રજા ધર્મનિષ્ઠ અને આસ્તિક છે. કુદરતે પણ જાણે આ દેશને ધર્મની પ્રયોગશાળા બનાવવા ધારી હોય તેમ, જગતના મુખ્ય

ભારેય ધર્મો ભારતની પ્રજા સેવી રહી છે. આ સંસ્કૃતિએ સનાતન ધર્મ, જૈનધર્મ, બૌદ્ધધર્મ અને શીખધર્મ તો પોતાની ભૂમિ ઉપર જ જન્માવ્યા અને વિકસાવ્યા હતા, પરંતુ એ ઉપરાંત વિશ્વના ઈસ્લામ, ખ્રિસ્તી, જરસ્થોસ્ત્રી, યહૂદી, કોન્ફ્યુશિયસ, તાઓ, શિન્તો, જેન બુદ્ધિઝમ જેવા આઠ ધર્મોનું અનુસરણ અહીં થાય છે. જેને ધારણ કરવાથી લોકોનો ઐહિક અભ્યુદય અને પારલૌકિક શ્રેય થાય તે ધર્મ, એવી સમજ આ પ્રજાએ કેળવેલી છે. ભારતીય પ્રજા સ્પષ્ટપણે માને છે કે સંપ્રદાયથી મોટી અને મહત્વની વસ્તુ ધર્મ છે. અને ધર્મથી મોટી અને મહત્વની વસ્તુ અધ્યાત્મ છે. ભારતીય પ્રજાને મન બધામાં એક જ આત્મા વિલસી રહ્યો છે એની અનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરી જીવનમુક્ત થવું એ જીવનનું મુખ્ય ધ્યેય છે. એટલે એ પામવા માટે મનુષ્યે પોતાના ભૌતિક જીવનમાં પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ. જીવનના ધર્મ, અર્થ અને કામ જેવા અન્ય પુરુષાર્થોનું પરિણામન મોક્ષપ્રાપ્તિમાં થવું જોઈએ, એવું સ્વીકારીને ભારતીય પ્રજાએ ચારપુરુષાર્થ, ચારવર્ણો અને ચાર આશ્રમોની કલ્પના કરીને જીવનનું વ્યાકરણ ગોઠવી આપ્યું છે. ભારતીય સંસ્કૃતિનો પદાર્થપાઠ એ છે કે માણસની પ્રગતિનું મૂલ્યાંકન નૈતિક અને આધ્યાત્મિક ધોરણોથી થાય, નહીં કે વ્યાવહારિક અને ભૌતિક પદાર્થોના ધોરણે. એટલે ભારતીય સંસ્કૃતિએ ભોગની જગ્યાએ ત્યાગ અને આસક્તિની જગ્યાએ અનાસક્તિનો મહિમા કર્યો છે. આને કારણે ભારતીય પ્રજા વધારે પડતી ધર્મી છે, એ લૌકિક સુખોની અપેક્ષાએ વૈરાગ્ય અને નિષ્ક્રિયતાને પોષે છે, એવા એની ઉપર આક્ષેપો થાય છે, પરંતુ એમાં ખરેખર તથ્ય નથી. ભારતે ધર્મ અને અધ્યાત્મને ધારક ભૂમિ બનાવી જીવનનો સર્વતોમુખી વિકાસ થાય તેની ખેવના કરી છે. એક બાજુ એણે દર્શનશાસ્ત્રો વિકસાવ્યા છે, બીજી બાજુ, ગણિત તર્ક રસાયણ વનસ્પતિ, તબીબી અર્થનીતિ અને રાજનીતિનાં વિજ્ઞાનો પણ વિકસાવ્યાં છે. શિક્ષા, ઇંદ, નિરુક્ત, નૃત્ય, નાટ્ય, ચિત્ર, સંગીત અને સાહિત્ય જેવી વિદ્યાઓ અને કલાઓ પણ વિકસાવી છે. સામ્રાજ્યો ઊભાં કર્યાં છે, દેશવિદેશમાં વેપાર કર્યો છે. જીવનનું કચ્ચરિયું કર્યું નથી. બલકે વસુદૈવ કુટુંબકમ્ અને સર્વે ભવન્તુ સુખિનઃની ભાવના દાખવી વ્યષ્ટિ અને સમષ્ટિ સૌના શ્રેયનું ધ્યેય રાખ્યું છે. ન માનુષાત્ શ્રેષ્ઠત્વં હિ કિંચિત્ એવા ખ્યાલ સાથે માનવધર્મનો મહિમા કર્યો છે. જોકે આજકાલ ધર્મ અને અધ્યાત્મના પરિચય કરતાં ધર્મ- અધ્યાત્મનું અભિમાન અને એ નિમિત્તે થતાં આડંબરો વધ્યાં છે. પરંતુ

સદીઓથી સંપીજંપીને રહેતી વિવિધ ધર્મનિષ્ઠાવાળી પ્રજાને આ સંસ્કૃતિએ સહિષ્ણુતા, આત્મીયતા અને સદ્ભાવનો બોધ જ કરાવ્યો છે.

ધાર્મિક અને વૈચારિક સ્વતંત્રતા અને સહિષ્ણુતા :

ભારતીય સંસ્કૃતિની આ બહુ મોટી વિશેષતા છે. સદીઓથી આ દેશમાં અનેક ધર્મો, સંપ્રદાયો, પંથો અને મતો સક્રિય છે, એના અનેક ફાંટા, ચોકા અને ફિરકાઓ છે, અનેક અવતારો, તીર્થકરોની અવધારણા છે, અનેક દેવદેવીઓ છે, અનેક ધર્મદર્શનો અને તત્ત્વદર્શનો છે. ભારતીય પ્રજા સદીઓથી આસ્તિક અને ધર્મનિષ્ઠ પણ છે. છતાં અહીં એ બાબતમાં વૈચારિક જડતા નથી. તમે ઈશ્વરમાં માનો કે ન માનો, તમે કોઈ વિચારધારાને અનુસરો કે ન અનુસરો, તમે કોઈ ધર્મ સ્વીકારો કે કોઈ ધર્મ અંગીકાર ન કરો, અહીં એ માટે કોઈએ ફરજ પાડી નથી. દુનિયામાં તો એવા દાખલાઓ છે કે ધર્મસત્તાને કે એના મસીહાઓને પડકારનારા લોકોને માફ કરવામાં આવ્યા નથી. વાસ્તવિક વાત કરનાર વૈજ્ઞાનિકોને પણ છોડવામાં આવ્યા નથી. રાજસત્તાએ પણ ધર્મસત્તાને સાચવવી પડી છે, એની ઉપરવટ જવાની હિંમત કરી નથી. ત્યારે ભારતીય સંસ્કૃતિએ ધાર્મિક અને વૈચારિક સ્વતંત્રતા હમેશાં સાચવી છે. અહીંના સમ્રાટો જે ધર્મમાં કે સિદ્ધાન્તમાં માનતા હોય તે જ ધર્મ અને સિદ્ધાન્તો પ્રજાએ પણ સ્વીકારવા જોઈએ એવી જોડૂકમી એમણે પણ ક્યારેય કરી નથી. એક જ કુટુંબમાં એક ભાઈ એક ધર્મ કે વિચારધારામાં માનતો હોય અને બીજા ભાઈઓ બીજા ધર્મો અને વિચારોમાં માનતા હોય એવું અહીં સહજ છે. પરણીને સાસરે આવતી કન્યાનો

પિયરમાં અમુક ધર્મ હોય અને સાસરીમાં જુદો ધર્મ પળાતો હોય, તો ઓણે સાસરીનો ધર્મ પાળવા મજબૂર કરાઈ નથી. ચિંતકો, વિચારકો અને દાર્શનિકો વચ્ચે સિદ્ધાન્તોની બાબતમાં ચર્ચાસ્પર્ધાઓ થતી હતી અને એમાં પરાજિત થનાર સહજપણે વિજેતાના તર્કોસિદ્ધાન્તોનો સ્વીકાર અને આદર કરતો રહેતો. વાદે વાદે જાયતુ તત્ત્વબોધમાં માનનારી આ સંસ્કૃતિએ વૈચારિક ઊહાપોહ અને વિચારવિમર્શને તત્ત્વબોધના વિકાસ માટે જરૂરી માન્યા છે. અહીં આસ્તિક દર્શનોની માફક નાસ્તિક દર્શન પણ વિકસ્યાં છે. ભારતીય સંસ્કૃતિમાં સામી વ્યક્તિના વિચારો અને તર્કોને સાંભળવા અને સમજવાની તત્પરતા અને સહૃદયતા સદૈવ રહી છે. કારણ કે ભારતીય પ્રજા માને છે કે સત્ય તો એક જ હોય, લોકો એને જુદી જુદી રીતે વાર્ણવતા હોય. જૈન દર્શને તો સ્યાદવાદ અને અનેકાન્ત દૃષ્ટિ વેડે એનું ઉત્તમ ઉદાહરણ પૂરું પાડ્યું છે.

આ તો થઈ ટૂંકમાં વાત, પરંતુ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ જોવા જઈએ તો આપણી સંસ્કૃતિએ નૈતિક વ્રતસંહિતા, ધાર્મિક સહિષ્ણુતા, સામાજિક સમરસતા, રાજકીય અનાકમકતા, આર્થિક ઉદારતા, શૈક્ષણિક પારગામિતા અને સાંસ્કૃતિ શાલીનતા જેવાં અનેક ગુણલક્ષણો પ્રગટ કર્યાં છે, જેને કારણે જગતની બીજી સંસ્કૃતિ કરતાં તે આગવી મુદ્રા ઉપસાવી શકે છે અને અનેક દેશોમાં એનો પ્રસાર-પ્રભાવ કરી શકી છે.

૩૫, પ્રોફેસર્સ સોસાયટી, મોટાબજાર, વલ્લભ વિદ્યાનગર
(૩૮૮૧૨૦) મો. ૯૭૨૭૩૩૩૦૦૦

II વિદ્યાવૃત્ત II

બિરલા વિશ્વકર્મા મહાવિદ્યાલય ખાતે ઓનલાઇન ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ દ્વારા “આત્મનિર્ભર ભારત” થીમ પર આઈડિયાથોન યોજાયી.

ચારુતર વિદ્યામંડળ સંચાલિત બિરલા વિશ્વકર્મા મહાવિદ્યાલય ખાતે SSIP Cell તથા TEQIP-III અંતર્ગત તા.૨૦/૦૬/૨૦૨૦ ના રોજ ઓનલાઇન ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ દ્વારા “આત્મનિર્ભર ભારત” થીમ પર આઈડિયાથોન યોજાયી. જેના ઉદ્ઘાટન પ્રસંગે મુખ્ય અતિથિ તરીકે શ્રીમતી અંજુ શર્મા (IAS, Principal Secretary, Education Department Govt. of Gujarat), એન્જનીયર ભીખુભાઈ પટેલ (અધ્યક્ષ, ચારુતર વિદ્યામંડળ), ડૉ. નવીન શેઠ (વાઈસ ચાન્સેલર, જીટીયુ), ડૉ. ઈંદ્રજિત એન.પટેલ (પ્રિન્સિપાલ, બીવીએમ), ડૉ. ભાર્ગવ ગોરડિયા (નોડલ ઓફિસર, SSIP Cell, બીવીએમ), ડૉ. રાજવીરસિંહ રાણા (કોર્ડિનેટર, SSIP Cell, બીવીએમ), ડૉ. કૌશિકા પટેલ ઉપસ્થિત રહ્યા હતા.

Management Information System Reports of Higher Educational Institutions:

Basudeb Bakshi

In order to provide education to larger section of the society and to maintain the quality of education, expansion of Higher Educational Institutions(HEI) is the need of the time. The higher educational institutions in this era will have to monitor the developments on regular basis with the help of MIS(Management Information System) reports. The Internal Quality Assurance Cell (IQAC) of the institution are facing challenges in maintaining and monitoring the data as per the requirement of National Assessment and Accreditation Council (NAAC), University Grants Commission (UGC), All India Survey on Higher Education (AISHE), National Institution Ranking Framework (NIRF) etc.

Quality is a dynamic phenomenon. It takes different dimensions when it is referred to the system of higher education. Ensuring existence of HEI at all places, at all times is very critical. We know that every HEI is unique in itself and has different way of functioning so the MIS is to be tailor made for every institution as per its way of functioning.

While contributing to nation building and development of students, institutions should demonstrate their drive to develop themselves into centre of excellence. ICT enabled one click data management system can have following modules suggested which may be useful for the IQAC of the institution for supervising the functional requirements to maintain the quality education;

The students related module which will take care of all the information from admission to placement:

- Students Admission Module
- Admitted Students Profile Module
- Students Attendance Module

- Students Counseling Module
- Students Financial support from any gov./ private/trust etc.
- Students Participation in Academic activities
- Students Participation in Non Academic/ Central Committee activities
- Student's participation in projects, internships, seminars, etc.
- Students discipline for academic and non academic activities
- Exam results in Internal/Semester exams
- Promotion and Progression
- Training and Placement
- Feedback

Teachers Module

- Workload Module
- HR Module
- Appointment Module
- Teachers Profile
- Academic Activity Module
- Activity (Committees/Association/other activities)
- Teachers Contribution
- Teaching Learning Module
- Activity (Personal and Research)

Departments Related Module

- Program under the Department
- Courses structures
- Workload
- Teachers Profile
- Students Profile
- Courses other than core subjects
- Departmental Meetings
- Department Activities
- Department assessment
- Department audit
- ICT and e Contents Usages

Institution related Modules

- Infrastructure
- Academic Calendar for the semester
- Funds generation from fees or funding agencies
- Collaborations with other institutions

- Exam Module for internal and external exams
- Documentation at institution or departmental level
- Inwards and Outwards
- File movement and tracking
- Grievance Redressed
- Awards and Recognition by staff
- Feedback from stakeholders
- Audits at institution or departmental level

Modules for top level management

- Governance and implementation strategy
- Formation of different committees
- Uniqueness of the institution
- Future plans

The above modules can be integrated as per the working of the institutions, which can then

be indigenously customized and developed by the Computer Science and IT department of the institutions, then only the actual report generation of the institution can be done.

While contributing to nation building and development of students, institutions will have to drive themselves for achieving the centre of excellence by strengthening the IQAC and optimum utilization of the resources, effort and energy within the institution for which the MIS reports can play a major role.

Principal, N.V.Patel College of Pure and Applied Sciences, V.V.Nagar-388120, Mo.: 9427832875

Webinar Details Organized by CVM University				Resource Person Details
No.	Webinar / Video title	Views	Subscribers	
1	Blended Learning & Evaluation	3168	71	Prof. Amit Dholakiya , Professor MSU, Former Registrar MSU, Ex Provost GSFCU
2	Industry Expectations from Academic Institutions	3168	71	Shri R. S. Sodhi, MD, GCMMF LTD, AMUL, ANAND
3	Future of Indian Universities	3118	156	Prof. Dr. Akshai Agrawal , Former VC GTU
4	Application of Space Technology for Science	1557	44	Miss Koyel Sur, Punjab Remote sensing center, Punjab
5	Education in Era of Socio-Biological Challenges	735	11	Dr. Mahendrakumar A. Chotalia , Member, Western Regional Committee, NCTE, New Delhi
6	Combating Covid 19: An Ayurvedic Approach	3855	134	" Prof. Dr. Shiram Savrikar , M.D. (Ayurved), Ph.D., Chairman, Scientific Body, Pharmacopoeia Commission of Indian Medicine Homeopathy (PCIM &H), Govt of India, (New Delhi) Advisor to Minister of AYUSH, Govt of India. Prof. Dr. Falgun Patel , M.D. (Ayurved), Ph. D., Panchkarma Deputy Director Training & Research, AYUSH & General secretary Ayurved Vyaspeeth (Gujarat)"
7	IPR – Future Prospects of Patents	2039	1250	Shri Padmin Buch, IPR Domain Expert, Ex. MD, GITCO, Ahmedabad

॥ ચિંતન ॥

“અતિ સર્વત્ર વર્જયેત।”

ગૌરીશ પોરીઆ

અતિશય લાગણી, વહાલ, કે લાડપ્યાર બાળકના ઉછેરમાં કોઈ ન કોઈ ખામી જરૂર રાખી દે છે અને માતા-પિતાની શેહ-શરમ-આબરૂના ધજાગરા ઉડાડી દઈ સમાજમાં નીચી નજર કરીને ચાલવાનો સમય આવી જાય છે એનાં અનેકાનેક ઉદાહરણો આપણી આસપાસ જોવા મળે છે. માટે માતા-પિતા યા કુંટુબીજનો એ બળકને પચે એવા જ બોધપાઠ, શિખામણ, પ્રેરણા અને પ્રેમ આપવા ખૂબ જ જરૂરી છે. નહીંતર એના અતિરેકમાં ખોટા માર્ગે ચડી જઈ દુશ્મનો-વિરોધીઓ ઊભા કરી શકે છે. સંસ્કૃતનું ખૂબ જ પ્રસિદ્ધ સૂત્ર છે: અતિ સર્વત્ર વર્જયેત। અંગ્રજીમાં “Excess of anything is bed” કહેવાય છે.

શ્રી રામને મર્યાદા પુરુષોત્તમ કહેવામાં આવે છે. એમણે જીવનમાં કોઈપણ જાતની અતિશયોક્તિનો ક્યારેય ઉપયોગ થવા દીધો નથી. વાણી-વર્તનમાં ક્યારેય મર્યાદા ઓળંગી નથી. જીવનકાળ દરમ્યાન દરેક પ્રસંગોમાં ધીરજ અને સંયમ રાખ્યા છે. લાગણી અને ઉત્તેજનાને પણ ખૂબ સંયમથી સહન કર્યા છે. શ્રી રામના જીવનમાં પણ અનેક વિકટ પરિસ્થિતિનો સામનો કરવાનો આવ્યો છે તે તો આપણે સૌ જાણીએ છીએ. તેમ છતાં એ વખતે સંયમિત બનીને કામ લઈ, આવનારી પેઢી માટે એક આદર્શ દૃષ્ટાંત પૂરું પાડ્યું છે. શ્રી રામે મનુષ્યાવતાર દ્વારા મનુષ્યના જીવનમાં આવનારી વિકટ પરિસ્થિતિનો સામનો કરવા મર્યાદામાં રહી કઈ રીતે કરવો જોઈએ એના બોધપાઠ, આદર્શ, દૃષ્ટાંત રજૂ કર્યા છે.

અયોધ્યામાં રહ્યા ત્યાં સુધી રામ રાજકુમાર રામ કહેવાયા. પરંતુ વનવાસ બાદ મર્યાદા પુરુષોત્તમ શ્રી રામ બનીને લાકોના હૃદયમાં બિરાજમાન થાય. વનવાસના સમય દરમ્યાન શ્રી રામના માનવ-સહજ અનેક સદ્ગુણો ઊભરી આવેલા. સીતાજીની શોધમાં શ્રી રામની આંખોમાંથી પણ અશ્રુધારા નીકળી છે. માનવી પણ ધૈર્યની પરાકાષ્ટાએ આમ જ કરતો હોય છે. તેમ છતાં એમણે

મર્યાદાનો કદી અતિરેક કર્યો નથી. અનેક વિકટ પરિસ્થિતિ વચ્ચે પણ ધૈર્યનો સાથ છોડ્યો ન હતો. અને તેથી જ એની દરેક સમસ્યાનું સમય જતાં પોઝીટીવ પરિણામ મળ્યું છે. શ્રી રામે ક્યારેય ક્યાંય પણ અતિનો ઉપયોગ કર્યો નથી એટલે જ ઈશ્વરે માનવ અવતાર ધારણ કર્યા પછી માનવીય જીવનના સિદ્ધાંતો, નિયમો અને પરંપરાનું પાલન કરી વિશ્વમાં અનોખું ઉદાહરણ સમાજ સમક્ષ રજૂ કર્યું છે.

‘અતિ’નો જેટલા ટકા ઓછો ઉપયોગ કરીએ તેટલા વધારે ટકા માનવીમાં છુપાયેલા સદ્ગુણો બહાર આવે છે. જેવાં કે જ્ઞાન, બુદ્ધિ, દયા, કરુણા, માનવતા. જેનાથી એ મહાત્મા, યોગી, સંત કે ભગવાનની જેમ પૂજનીય બને છે, કોઈપણ ચીજનું ‘અતિ’ સર્વથા ઘાતક હોય છે. એટલે જ કહેવાય છે કે કોઈના સારા ગુણો (સદ્ગુણો) પણ દુર્ગુણમાં બદલાઈ જાય છે કે જ્યારે તે ‘અતિ’નો ઉપયોગ કરે છે યા ‘અતિ’ના માર્ગે ચડી જાય છે. શ્રી રામે ‘અતિ’નો સો ટકા નિષેધ કર્યો એટલે માનવ અવતારમાં પણ ભગવાનની પદવી મળી છે.

સાહિત્યમાં નવ રસોનું વર્ણન આવે છે. પરંતુ એમાંથી કોઈપણ રસ હદ વટાવે તે કોઈ સ્વીકારતું નથી. અતિશય સ્વરૂપવાન હોવું એ પણ ઘણી સમસ્યાઓ ઊભી કરે છે. ક્યારેક જાનનું જેખમ પણ ઊભું કરી શકે છે ખુદને માટે તો મુશ્કેલીઓ ઊભી કરે જ છે. સાથો સાથ કુંટુંબ અને કૌટુંબિક સભ્યો માટે પણ તકલીફોનો સામનો કરવાનો સમય આવે છે. શાસ્ત્રોમાં પણ ઉદાહરણો અપાય છે. અતિ રૂપેણ વૈ સીતાચાતિ ગર્વેણ રાવણ:। અતિ રૂપવતી હોવાના કારણે સીતાનું અપહરણ થયું. અતિ ગર્વને કારણે રાવણ માર્યો ગયો અને બીજું ઉદાહરણ આપેલું છે: અતિદાનાદ્ બલિર્બ ઘ્નો હ્વાતિ સર્વત્ર વર્જયેત્। અતિ દાની હોવાના કારણે બલિરાજાને પાતાલ લોકમાં બંધનમાં જવું પડ્યું.

એથી જ ‘અતિ’નો સર્વથા ત્યાગ કરવો એ જ હિતાવહ છે. ભારતીય જીવન દર્શનમાં ઉલ્લેખ મળે છે: બહુ લોભમણું સૂત્ર છે આ અતિ સર્વત્ર વર્જયેત। સાચું જ તો છે. દા.ત. ખાતા જ જાઓ.....ખાતા જ જાઓ....એ વ્યાજબી નથી. ભોજનનો અતિરેક બીમારીનું કારણ બની શકે છે.

તન અને મન બન્નેને દૂષિત કરી શકે છે. આ સમયે એક હિન્દી દોહા યાદ આવી જાય છે.

અતિ ભલી ન બરસના અતિ ભલી ન ધૂપ।
અતિ ભલી ન બોલના અતિ ભલી ન ચૂપ।।

જગતમાં નિર્માણ થયેલી બધી જ ઈમારતો પછી તે રાષ્ટ્રીય હોય કે આંતરરાષ્ટ્રીય હોય યુગોના યુગોથી અને આજે પણ અડીખમ ઊભી છે. તેનું કારણ શું છે? ખબર છે? તેમાં વપરાયેલા માલ-સમાનમાં યોગ્ય અને પ્રમાણસર મિશ્રણનો ઉપયોગ થયેલો છે. જો તેમાં ક્યાંય અતિનો ઉપયોગ કર્યો હોત તો આજે એ ક્યારની જમીન દોસ્ત થઈ ગઈ હોત. એ જ નિયમો શિલ્પ, ચિત્રકળા વગેરે દુનિયાના દરેક ઉત્પદનો પર પણ લાગુ પડે છે. એ વિષે તમે ખુદ વિચાર કરી જોજો. તમે રહો છો તે ઘર વિષે પણ ઊંડાણથી વિચાર કરી જોજો કે આજે પણ સલામત કેમ છે? દુનિયાના તમામ સફળ સંશોધનો પાછળ પરિશ્રમ તો છે જ, સંયમ અને ધીરજ તો છે જ, એકાગ્રતા તો છે જ સાથે સાથે યોગ્ય સંયોજન મહત્વનો ભાગ ભજવે છે. એમાં ક્યાંય પણ અતિનો ઉપયોગ થયો હોત તો? વિચારો....વિચારો....

ઈતિહાસમાં જુઓ (વધુ સત્તા મેળવવાની લાલસાએ કેટલાય યુદ્ધો થયાં છે) કલાક્ષેત્રે જુઓ (લિયોનાર્ડો દ વીન્સીનું મોનાલિસાનું ચિત્ર મળ્યું ન હોત) સામાજિક સંબંધોમાં જુઓ (મર્યાદિત સંબંધો વધુ મીઠાશ લાવે છે)

કૌટુંબિક ક્ષેત્રમાં જુઓ (નાનું કુટુંબ-સુખી કુટુંબ) આર્થિક ક્ષેત્રમાં જુઓ (આમદની અઠન્ની-ખર્ચા રૂપૈયા અને ભાગીધારીનો ધંધો કલેશનું કારણ બને છે) એ જ રીતે દરેક ક્ષેત્રમાં જ્યાં જ્યાં અતિશયતાનો ઉપયોગ થયો છે તેનું પરિણામ નકારાત્મક, આગુધાર્યું અને વિપરિત જ મળ્યું છે, નિષ્ફળતા જ હાથમાં આવી છે અને હેરાનગતિ. ચિંતા, માનસિક પરિતાપમાં પરિણમતું જોવા મળ્યું છે. આપણે તો વિચારશીલ માનવી છીએ. કુદરત, ઈતિહાસ અને શાસ્ત્રોમાંથી બોધપાઠ લઈ રોજિંદા જીવન-વ્યવહારમાં ઉપયોગ કરવો એ વિવેકબુદ્ધિથી શીખનાર વ્યક્તિ ક્યાંય અતિશયતાનો ઉપયોગ કરતી નથી.

એટલે સંયમિત જીવન જીવો. કદી મર્યાદાને લાંઘવી નહીં. (મન, વચન યા કર્મથી પણ) જગજાહેર દૃષ્ટાંત આપણે જાણીએ જ છીએ. એક, સીતાજીનું- લક્ષ્મણ રેખા ઓળંગી..... બીજું દ્રૌપદીનું જેનાં અતિ વ્યંગ વચનો દુર્યોધનન હૈયામાં કોતરાઈ ગયાં અને અંતે મહાભારતનો મહાસંગ્રામ ખેલાયો. જેમાં કોણ કોણ મર્યું તેની યાદી મૂકી શકાય તેમ નથી. માટે જીવનમાં સંયમ, મર્યાદા અને ધીરજ કેળવશો તો સમય જતાં પણ પરિણામ સુખદાયી અને ફળદાયી મળશે, મળશે અને જરૂર મળશે.

“નીલકંઠ” અમિક વિહાર, રોયલ સોસાયટી, ભારતીય વિદ્યાલય
પાસે, છાયા મેઈન રોડ, પોરબંદર-૩૬૦૫૭૫,
મો. ૯૮૯૮૪૪૪૦૬૯

॥ વિદ્યાવૃત્ત ॥

સીવીએમ યુનિવર્સિટીની એડીઆઈટી કોલેજમાં નવી પીજી શાખાઓને મળેલી માન્યતા

સીવીએમ યુનિવર્સિટીની એ. ડી. પટેલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ ટેકનોલોજી(એ.ડી.આઈ.ટી.)ની ચાર એન્જિનિયરિંગ શાખાઓ ઇન્ફર્મેશન ટેકનોલોજી, મિકેનિકલ એન્જિનિયરિંગ, ઇલેક્ટ્રીકલ એન્જિનિયરિંગ અને ફૂડ પ્રોસેસિંગ ટેકનોલોજી NBA (ગુણવત્તાનું પ્રમાણ) દ્વારા એક્રેડિટેડ છે. AICTE દ્વારા સંપૂર્ણ શૈક્ષણિક ઓડિટ બાદ આણંદ, ગુજરાત ખાતે સૌપ્રથમ ત્રણ નવી પી.જી. શાખાઓ, એમ.ટેક. આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ, એમ.ટેક. ફૂડ ટેકનોલોજી અને એમ.ટેક. રિન્યૂએબલ એનર્જી એ.ડી.આઈ.ટી.માં શરૂ કરવાની મંજૂરી મળેલ છે. આ ઉપરાંત AICTE દ્વારા ઇન્ફર્મેશન ટેકનોલોજીની યુ.જી. શાખામાં હાલની ૬૦ બેઠકો વધારીને ૮૦ કરવાની પણ મંજૂરી મળેલ છે. જેના થકી ગુજરાતના વિદ્યાર્થીઓને તકનીકી શ્રેષ્ઠતાની તક મળશે. સીવીએમ ના વિવિધ હોદ્દેદારો, અધ્યક્ષ ઇજનેર શ્રી ભીખુભાઈ પટેલ, વાઈસ પ્રેસિડેન્ટ શ્રી મનીષભાઈ પટેલ, તથા સેક્રટરી, ડો. એસ.જી.પટેલ સાહેબે આ સંદર્ભે શુભેચ્છા પાઠવી છે.

Future Of Indian Universities

Akshai Aggarwal

It is a great pleasure to address you all at Vallabh Vidyanagar. I had a close working relationship and great mutual respect with Dr C L Patel. I take this opportunity to pay my homage to him. Thank you to Dr Archana Nanoty for inviting me to this Web Seminar, and giving me an opportunity to interact with the Charutar Vidya Mandal (CVM) fraternity again.

The contribution of Shri Bhaikaka and Bhikhabhai in forming this educational hub with inspiration from Sardar Patel has been unparalleled. In 1963 Vithal Udyongnar was established by Dr H M Patel and thereafter the new Vallabh Vidyanagar in 2000. The CVM University (CVMU) is being formed at a time when enrollment in education in India is the highest in the world. Enrollment in schools is higher in India than that in China and the sector of higher education will continue to expand in the next decade.

There are many opportunities available to universities in India today and particularly to CVMU. We must first of all remember that every industry today wants to boast that it is a technology industry. Software has become so important in every industry and that is an area where India has also excelled. There is an opportunity for every Indian University to excel in every area because to excel in any field software is a necessity. And that's where India is strong.

As Indians we do not realize that Indian aesthetics and design have become of great importance today. Traditional designs and inherent aesthetics of our craftsmen in villages, cultural motifs

and natural sense of color of our people and self confidence of our masses in dealing with technological products are all valuable assets of our country. They are valuable because the 4th industrial revolution needs products that are personalized. For example Amazon's Alexa can be made to do a variety of things with additional accessories that will help you do everything you want it to. These additions are small products which can help technological make life easier in small towns and villages and homes. The challenge is to design products that can be afforded by our lower middle class also. We will succeed only if products are of use to all the 130 Crore Indians.

Once a product is of use to Indians, it will become of use to whole world. Green buildings which require Structural Engineering and Architects use a large number of sensors which operate the whole system. We could develop these tiny low cost sensors that can help create these Green buildings and make them available to all. They are products which only require small technological inputs. We have found hospital beds imported from abroad breakdown when used only because the plc programming and design was done by someone who had not taken into account that the user may push the buttons in a different sequence than how the designer had anticipates. All kinds of Engineering require digitalization. All we need is software, an area in which we excel and so we should be able to excel in all fields of engineering. What is most important for success is that the product be made by technologically competent people from the viewpoint of the user.

The 4th industrial revolution is progressing at an exponential pace. All world economies are aware that they need an army of young competent people. We have the largest technological education

system and largest higher education system. We also have largest number of young people and are therefore equipped to satisfy this market. However we seem to be ignoring world markets. China knows about all the 270 countries. Many Chinese know Indian languages, but we are clueless about the world outside us. So the Chinese know what products we will need at every festival. Their success has nothing to do with high technology, just the general knowledge to capture a market.

As Indians we represent 130 crores, one of the largest countries in the world. And yet we have less than 2% share in the world trade. Not because we don't have ability, but because we have no idea what the world requires. As Indians we claim that we have great business acumen, communities who have expanded business and professional relations around the world or in Asia, but our own markets have been captured by the Chinese.

We need to stop targeting only the affluent sector of the economy and copying products from abroad. World civilizations have been destroyed but we are still here to defend our civilization. Indians have fought wars continuously for years but our civilization has survived despite these wars. Our history is entwined with Asia, wherein the largest Hindu temples are in places like Angkor Wat, Cambodia and Prambanan in Indonesia. We can no longer afford to talk of Asia and India separately.

The onus is on us as Indians to rewrite the history of science and technology to recognize and acknowledge the contributions that Indians have made to both these areas. We may begin by linking Vastu Shastra with architecture. Smart cities abroad are being designed on the

basis of concepts that have been known to us from ancient times. Today designs and structural engineering should be combined with the ancient practical knowledge that our ancestors held. When we speak of Arts we should learn philosophies both from the west and our own. Studying only western knowledge and forgetting what was developed in India first gives us a warped idea of history. If we do not respect our own systems why would the rest of the world respect it? Our universities should be our universities not copies of universities established by the East India Company. Our universities should be Indian both in subject and in administration. Autonomy in educational institutes needs to be encouraged to further research and innovation. Proper teaching and learning facilities, encouraging communication between teachers and students and blended learning; all are very important aspects of a successful University. Rewards and recognition for both teachers and students are important to encourage them to innovate. There should be a give and take with scholars and brilliant professors to gain further learning. These are essential components of a great University. Lastly when a University is located in the lush greenery of Charotar, its fraternity should be acutely aware of climatic issues and do its best to nurture and conserve the environment. I hope the CVMU will grow to be a University of excellence.

(Lecture delivered in webinar organised by CVM University on 5th June 2020)

Ex Vice Chancellor,
Gujarat Technological University

॥ विशेष ॥

વૃક્ષ ઉછેર (ભાગ-૧)

સમીર શાહ

મારવાડના રાજા અભયસિંહને મહેલ બનાવવા માટે ખીજડાના લાકડાની જરૂરિયાત ઊભી થઈ. આ લાકડા મેળવવા માટે, ઘણા બધા વૃક્ષો કાપવા પડે તેમ હતા. રાજાના માણસો વૃક્ષો કાપવા માટે એ જગ્યાએ પહોંચ્યા જ્યાં, બિશ્નોઈ જાતિના લોકો રહેતા હતા. પર્યાવરણ પ્રત્યેના અપાર પ્રેમના કારણે ઉદ્દત સ્ત્રી અને પુરુષોએ તે વૃક્ષોને બચાવવા માટે વૃક્ષને વળગીને પોતાના પ્રાણનું બલિદાન આપી દીધું. આવી, આ શહીદોને પ્રણામ કરીને આપણે શરૂઆત કરીએ.

વાત સાચી છે કે, ગગનમાં વાદળા પૂરતા નથી પરંતુ દોસ્ત, તારા શહેરમાં, ઝાડવાય પૂરતા નથી

આપણા પ્રાચીન ગ્રંથ મત્સ્ય પુરાણ (શ્લોક નં ૫૧૨)માં વૃક્ષનું મહત્ત્વ સમજાવતા નીચે મુજબનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.

૧૦ કૂવા બરાબર ૧ વાવ, ૧૦ વાવ બરાબર ૧ તળાવ, ૧૦ તળાવ બરાબર ૧ પુત્ર અને ૧૦ પુત્ર બરાબર ૧ વૃક્ષ.

“ભારતીય વિચાર ભવિષ્યોત્તર પુરાણ”માં વૃક્ષનું મહત્ત્વ વર્ણવતો પ્રસંગ પણ આપણે જાણવો જરૂરી છે.

યુધિષ્ઠિરજીએ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પ્રશ્ન કર્યો કે, ધાર્મિક બાબતોમાં અજ્ઞાની એવા મનુષ્ય માટે, સ્વર્ગપ્રાપ્તિનો સરળ રસ્તો કયો? ત્યારે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણએ કહ્યું છે કે, પીપળ, લીમડો, કોહું, વડ, બીલીપત્ર, આંબળા એ દરેકના એક, આંબાના પાંચ અને આંબલીના દસ એમ કુલ મળીને એકવીસ વૃક્ષ, પોતાના જીવન દરમ્યાન ઉછેરનાર વ્યક્તિ અજ્ઞાની હોવા છતાં પણ નરકમાં જતો નથી.

જૈનોના ૨૪ તીર્થંકરોને કેવળજ્ઞાન કોઈને કોઈ વૃક્ષ નીચે જ પ્રાપ્ત થયું હતું. ભગવાન બુદ્ધને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થઈ તે બોધીવૃક્ષ (પીપળો), આજે પણ તેટલાજ ભક્તિભાવથી પૂજાય છે.

આમ, આજથી હજારો વર્ષ પહેલા જયારે ખૂબજ મોટા પ્રમાણમાં જંગલો અને વૃક્ષો અસ્તિત્વ ધરાવતા હતા ત્યારે પણ, આપણા ધર્મોમાં વૃક્ષનું મહત્ત્વ વર્ણવવામાં આવ્યું છે.

મહાન વૈજ્ઞાનિક શ્રી જગદીશચંદ્ર બોઝે તો ત્યાં સુધી

લાખ્યું છે કે, વનસ્પતિમાં જીવ છે એટલું જ નહિ, તેને લાગણી પણ છે. તેમની આ વાતને સમજવા માટે આપણે ફરીથી, આપણો અમૂલ્ય વારસો યાદ કરીએ.

શાકુંતલમાં વૃક્ષ અને લતાને કવિએ શકુંતલાનાં ભાઈબહેન સમાન ગણ્યા છે. પિતા કણ્વ, શકુંતલાને વિદાય આપતાં સૌની અનુજ્ઞા અને આશીર્વાદ ઈચ્છતા વૃક્ષોને પણ વિનવે છે કે, “તમને પાણી પાયા વિના જે પાણી પીતી નહોતી, શણગારપ્રિય હોય છતાં તમારા ઉપરના પ્રેમને લીધે તમારા ફૂલપાંદડા તોડતા તેનો જીવ નહતો ચાલતો અને, તમને ફૂલ બેસે ત્યારે જે ઉત્સવ ઉજવતી હતી તે, તમારી શકુંતલાને વિદાય આપો.”

મહાકવિ કાલિદાસ માતા પાર્વતીના વૃક્ષ પ્રત્યેના અપ્રતિમ પ્રેમને વર્ણવતા લખે છે કે, માતા પાર્વતીએ બે દેવદારના વૃક્ષ રોપ્યા હતા. કોઈ હાથીના બચ્ચાએ આ વૃક્ષ સાથે પોતાનું શરીર ઘસીને તેની છાલ ઉખેડી નાખી. એથી જાણે, કાર્તિકેય અને ગણેશને વાગ્યું હોય તેટલું દુઃખ માતા પાર્વતીને થયું અને ત્યારથી, તે વૃક્ષની રક્ષા કરવા માટે ભગવાન શંકરે સિંહને બેસાડ્યો.

કવિ સુર્યભાનુ ગુપ્ત લખે છે, મેરા ખયાલ હૈ, જબ તક એક દરખ્ત ખડા રહેગા, આસમાન નહિ ગિરેગા. કવિ આશાવાદી અને આર્ષદૃષ્ટ એટલેકે દૂરનું જોનારો હોય છે. કવિને ભરોસો છે કે, જ્યાં સુધી એક વૃક્ષ પણ રહેશે ત્યાં સુધી, એ પોતાના પુણ્યપ્રતાપથી માનવજાતની રક્ષા કરતું રહેશે.

આ તો થઈ ખૂબ મોટી વાતો પરંતુ, આપણા મગજમાં સરળતાથી ઊતરી જાય તેવી રીતે વૃક્ષનું આપણા જીવનમાં શું મહત્ત્વ છે તે સમજવું હોય તો, જે અભ્યાસ / સંશોધન થયા છે તેના તારણો નીચે મુજબ છે :

૧. એક સામાન્ય વૃક્ષ એક વર્ષમાં ૨૦ કિલો ઘૂળ શોષે છે.
૨. એક વૃક્ષ દ્વારા દર વર્ષે આશરે ૭૦૦ કિલો ઓકિસજનનું ઉત્સર્જન થાય છે.
૩. એક વૃક્ષ દર વર્ષે આશરે ૨૨ કિલો કાર્બન ડાયોક્સાઇડ શોષે છે.
૪. ગરમીમાં એક ઘટાદાર વૃક્ષ નીચે સરેરાશ ૨ થી ૪ ડિગ્રી તાપમાન નીચું હોય છે.
૫. એક વૃક્ષ ૮૦ કિલો પારો, લીથીયમ, લીડ વગેરે ઝેરી ધાતુના મિશ્રણને શોષે છે.

૬. એક વૃક્ષ વર્ષે આશરે ૧ લાખ ચોરસ મીટર દૂષિત હવા શુદ્ધ કરે છે.
૭. ઘરની પાસેનું વૃક્ષ, ધ્વનિ પ્રદૂષણ રોકવામાં ખૂબ મદદ કરે છે.
૮. વૃક્ષો હિંસા, ડર, તનાવ, ડિપ્રેસન જેવા માનસિક રોગ કાબૂમાં રાખવામાં મદદ કરે છે.
૯. ઘરની પાસે જો ૧૦ વૃક્ષ હોય તો જીવન ૭ વર્ષ સુધી વધી શકે છે.
૧૦. ઘરની પાસે વૃક્ષ હોય તો સારી ઊંઘ આવે છે.
૧૧. એક વૃક્ષની મદદથી વાર્ષિક આશરે ૩૫૦૦ લિટર પાણી વરસી શકે છે અને, આશરે ૩૭૦૦ લિટર પાણી રોકીને જમીનમાં પહોંચાડે છે જેનાથી જમીનમાં પાણીના તળ ઊંચા આવે છે.
૧૨. એક વૃક્ષ વાવવાથી પક્ષીઓની ૮૦ પ્રજાતિ બચાવી શકાય છે.
૧૩. વર્ષ ૧૯૭૯માં હાથ ધરાયેલા એક સંશોધન મુજબ, એક વૃક્ષ તેના જીવનકાળ દરમ્યાન આશરે બે લાખ ડોલર જેટલી કિંમતની વિવિધ સેવા મનુષ્ય જાતિને આપે છે.
૧૪. વર્ષ ૨૦૧૩ ના એક સંશોધન મુજબ, એક સ્વસ્થ વૃક્ષ પોતાના જીવન દરમ્યાન જેટલો ઓક્સિજન આપે છે તે ખરીદવા માટે આશરે રૂપિયા ૩૦ લાખ ખર્ચવા પડે.
૧૫. વૃક્ષો પૂર અને વાવાઝોડાથી થતા નુકશાનની અસર ઓછી કરવામાં મદદરૂપ હોય છે.
૧૬. વૃક્ષો વધારે પડતા પવનને ધીમા પાડીને ગરમી / ઠંડીની અસર ઓછી કરે છે અને, તેના લીધે જમીન અને લીલોતરીને સૂકા થવાથી બચાવે છે.
૧૭. વૃક્ષો ચામડીના કેન્સર માટે જવાબદાર અલ્ટ્રા વાયોલેટ કિરણોથી રક્ષણ આપે છે.
૧૮. બીમાર વ્યક્તિને વૃક્ષોની નજીક રાખવામાં આવે તો ઝડપથી સાજો થાય છે.
૧૯. કુદરતી ચક્રના સમતોલપણામાં વૃક્ષ ખૂબજ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

સ્વર્ગ અને નર્કની તાત્વિક ચર્ચામાં ઉતરવાને બદલે,

સામાન્ય બુદ્ધિથી વિચારીએ તો પણ સમજાશે કે, આજે વાતાવરણ તદ્દન બદલાઈ ગયું છે. માનવવસ્તી અને તેની જરૂરિયાતોમાં ખૂબજ વધારો થતા, મોટા પ્રમાણમાં જંગલો અને વૃક્ષોનો નાશ થઈ રહ્યો છે. આપણે સૌ ગ્લોબલ વોર્મિંગ જેવી વિનાશક આફતનો સામનો કરી રહ્યા છીએ. અનિશ્ચિત અને વિષમ વાતાવરણના વારંવાર અનુભવો થવા લાગ્યા છે ત્યારે, આશાનું એક માત્ર કિરણ એ ખૂબ જ મોટા પ્રમાણમાં વૃક્ષારોપણ અને તેની નિયમિત જાળવણી છે. થોડા સમય પહેલા થયેલા સંશોધન મુજબ, પર્યાવરણની સમતુલા જાળવવા માટે ભારત દેશમાં વસ્તીને ધ્યાનમાં રાખીને ૨૮૦૦ કરોડ વૃક્ષ વાવવા પડે તેમ છે.

નિસ્વાર્થ કરવામાં આવતી સેવાની દરેક પ્રવૃત્તિ શ્રેષ્ઠ છે. પણ, જો કમ આપવામાં આવે તો વૃક્ષ ઉછેરની પ્રવૃત્તિ સર્વશ્રેષ્ઠ છે અને તેના કારણે જાણીને આપ પણ તે વાત સાથે સહમત થશો.

૧. વૃક્ષોની જાળવણી દ્વારા દરેક સજીવની એક સાથે સેવા કરવાનો સીધે સીધો મોકો મળે છે કારણકે, સમગ્ર સજીવસૃષ્ટિના અસ્તિત્વનો આધાર ફક્ત અને ફક્ત વૃક્ષ ઉપર રહેલો છે.
૨. આ પ્રવૃત્તિ દ્વારા થતા લાભ ઘણા જ વર્ષો સુધી સમગ્ર સૃષ્ટિને મળતા રહે છે. કોઈપણ જગ્યાએ પ્રવૃત્તિ પૂરી થયા પછી પણ, ખૂબ જ લાંબા સમય સુધી તેના સારા પરિણામ મળતા રહે છે.
૩. વૃક્ષ ઉછેરનું કાર્ય વ્યક્તિ પોતાના રહેઠાણની નજીકમાં જ કરી શકે છે. અને માટે જ, આ પ્રવૃત્તિ માટે દૂર સુધી આવવા જવામાં સમય વેડફાતો નથી.
૪. આ પ્રવૃત્તિ સવારે અથવા સાંજના સમયે સારી રીતે કરી શકીએ છીએ. આમ, દિવસ દરમ્યાનના બીજા કોઈપણ કાર્યોને ખલેલ પહોંચાડ્યા વગર આ પ્રવૃત્તિ થઈ શકે છે. સાચા અર્થમાં તો, મોટેભાગે આ પ્રવૃત્તિ દ્વારા, આજનાં પસાર થનારા સમયનો સદુપયોગ કરી શકીએ છીએ.
૫. આ પ્રવૃત્તિમાં પ્રત્યક્ષ રીતે એટલે કે, તન, મન અને ધનથી જોડાઈ શકાય છે અને પરોક્ષ રીતે એટલેકે, મન અને ધનથી પણ જોડાઈ શકાય છે.
૬. આ પ્રવૃત્તિમાં ગમે તેટલી વ્યક્તિઓ, કોઈપણ જાતના ઉંમર/નાતજાત/ધર્મ/અભ્યાસ/અનુભવ/આર્થિક સદ્ગતિના બંધન વગર જોડાઈ શકે છે.

૭. આ પ્રવૃત્તિ ખૂબ જ ઓછા ખર્ચમાં થઈ શકે છે. વૃક્ષના વિકાસ માટે જરૂરી એવા મોટાભાગના તત્ત્વો જેવા કે સૂર્યપ્રકાશ, વરસાદ, કુદરતી ખાતર વગેરે તો આપણને કુદરત જ પૂરા પાડે છે. આ પ્રવૃત્તિમાં નાણાકીય વહીવટ ઓછો હોવાથી, મુખ્ય પ્રવૃત્તિ ઉપર જ પૂરતું ધ્યાન આપી શકાય છે.

૮. આ પ્રવૃત્તિ દ્વારા દરેકને સમાન લાભ થતો હોવાથી, લાભ મેળવનાર વચ્ચે કોઈપણ પ્રકારના ઘર્ષણની શક્યતા રહેતી નથી. અને તેવી જ રીતે, આ પ્રવૃત્તિમાં સેવા આપનાર વ્યક્તિને આર્થિક સ્વરૂપે કાંઈ વળતર મળતું ન હોવાથી, કાર્યકરોની વચ્ચે પણ મનઃખની શક્યતા રહેતી નથી.

૯. આ પ્રવૃત્તિમાં દરેક કાર્યકર સમાન કામ કરતો હોવાથી, તેમની વચ્ચે ક્યારેય કોઈપણ પ્રકારનો ભેદભાવ ઊભો થતો નથી અને, દરેક કાર્યકર દરેક પ્રકારનું કામ કરી શકતો હોવાથી તેમાં કોઈપણ સમયે જોડાઈ શકાય છે અને કોઈપણ સમયે વિરામ લઈ શકાય છે.

૧૦. આ પ્રવૃત્તિ વ્યક્તિને જરૂરી એવી સંપૂર્ણ શારીરિક અને માનસિક કસરત પૂરી પડે છે અને સૌથી વધારે તો, આ પ્રવૃત્તિ ખૂબ જ આનંદ અને સંતોષ આપે છે.

હવે, આપણે વૃક્ષ ઉછેરની પ્રવૃત્તિની મહત્તા દર્શાવતું થોડુંક લખાણ વાંચીશું.

આદરણીય શ્રી ધ્રુવ ભટ્ટ દ્વારા લખાયેલી સુંદર નવલકથા ‘સમુદ્રાન્તિક’માં, નૂરભાઈ નામના પાત્રના મુખથી બોલાયેલા વાક્ય “પેલ વેલું જાડવું કોળ્યું તયેં થ્યું કે હવે ખુદા ને કે’વા થાય એવું કામ થ્યું”. અને “આ કાંટ થઈ એટલી અલ્લાતલ્લાની ખેરાત. બે-ચાર પરિદાને ઠેકણું મળી રેય.”

આદરણીય સ્વ. શ્રી અમૃતલાલ વેગડ કે જેવો પત્રકાર, ચિત્રકાર અને લેખક પણ હતા તેમણે, શારીરિક રીતે તો નર્મદાની પરિક્રમા કરી અને તે દરમ્યાન તેમને થયેલા અનુભવોને વર્ણવવા નર્મદાની પરિક્રમા ઉપર અદભુત પુસ્તકો પણ લખ્યા. પરંતુ, આ પરિક્રમાના નીચોડ સ્વરૂપે અને, આ પરિક્રમા દરમ્યાન તેમણે જે આધ્યાત્મિક પ્રવાસ કર્યો તેની પૂર્ણાહુતિના ફળ સ્વરૂપે, પોતાના ભાવ વ્યક્ત કરતા લખ્યું છે કે, “ઘણા ઘણા વર્ષો પછી (એટલે કે,

આ જન્મના અમારા મનુષ્ય દેહનો ત્યાગ કર્યા પછી આવતા મનુષ્ય જન્મે), તમને કોઈ દંપતી, નદીના ઘાટોની સાફસફાઈની સાથે સાથે વૃક્ષારોપણ પણ કરતું દેખાય, તો માનજો કે તે, હું અને મારી પત્ની કાન્તા જ છીએ.”

શું આ, પ્રવૃત્તિનું મહત્ત્વ વર્ણવવા માટે પૂરતું નથી ?

વૃક્ષ ઉછેરની પ્રવૃત્તિ માટેનું આયોજન

ઘરની નજીક ખૂબ જ થોડા વૃક્ષ ઉછેરવા માટે, ફક્ત પાણીની જરૂર પડે છે. થોડા વધુ પ્રમાણમાં વૃક્ષ ઉછેરવા માટે, પાણીની સાથે સાથે થોડો પરસેવો પણ પાડવો પડે છે.

પરંતુ, આપ જો મોટા પ્રમાણમાં વૃક્ષોને ઉછેરવાનું અભિયાન હાથ ધરવાનું આયોજન કરતા હશો તો તમને ખાસ જણાવવાનું કે, તેના માટે પાણી અને પરસેવાની સાથે સાથે, લોહી અને આસુની પણ જરૂર પડે છે. એટલે કે, આ પ્રવૃત્તિ દરમ્યાન નાની મોટી ઈજાઓ કે માંદગીને ગૌણ ગણવી પડશે અને પોતાના અંગત જીવનના ખરાબમાં ખરાબ તબક્કે પણ થાક્યા, હાર્યા વગર આ પ્રવૃત્તિ વણથંભી ચાલુ રાખવી પડશે.

નાના નાના કારણોના લીધે અનિયમિતતા, કુટુંબના સભ્યોની પૂરા મનથી સમંતિ ન હોવી, હરવા ફરવાના શોખ કે ધંધા / નોકરીના કામે વારંવારની મુસાફરી, આપની ખૂબ જ મોટા પાયે વૃક્ષો ઉછેરવાની પ્રવૃત્તિમાં અડચણરૂપ હોય છે અને માટે જ, પ્રવૃત્તિ ચાલુ કરતા પહેલા, તમારી પોતાની કેટલી તૈયારી છે / તાકાત છે તે જરૂર ધ્યાનમાં લેશો અને તે પ્રમાણે વૃક્ષારોપણનું કામ કરશો. આ વાત તમને ડરાવવા કે નાસીપાસ કરવા માટે નથી કરી પરંતુ, આ પ્રવૃત્તિમાં ઘણા વર્ષોથી નિયમિત કામ કરતી વ્યક્તિઓના અનુભવો આપને જણાવીએ છીએ કે જેથી તમે હકીકતથી વાકેફ રહો.

આ પ્રવૃત્તિની શરૂઆત પૂરતા આયોજન સાથે કરવી જોઈએ. અને, આ માટેનું સૌથી પહેલું પગથિયું એ છે કે શક્ય હોય તો, તમે પોતે આ પ્રવૃત્તિ શરૂ કરતા પહેલા, આવી પ્રવૃત્તિ જ્યાં પણ હાથ ધરવામાં આવતી હોય ત્યાં, સમયની અનુકૂળતા મુજબ થોડા સમય માટે જોડાવ અને માર્ગદર્શન / અનુભવ મેળવો.

આ તબક્કે આપને એ પણ જણાવવાનું કે, પ્રવૃત્તિની શરૂઆતના સમયમાં યુવાનોમાં ખૂબ જ ઉત્સાહ હોય છે અને તે ઉત્સાહમાં આવીને યોગ્ય ન હોય તેવા સ્થળે પણ

વૃક્ષારોપણ કરવાનું આમંત્રણ આપણે સ્વીકારી લઈએ છીએ. અને આવા કાર્યક્રમો, મોટે ભાગે નિષ્ફળ જતા હોય છે. માટે જ, આવું કોઈ આમંત્રણ સ્વીકારતા પહેલા, ખૂબ જ વિચાર કરજો અને પૂરી ચોકસાઈ પછી જ તેમાં આગળ વધજો. પહેલા તો શાંતિથી એ વિચારજો કે, આ આમંત્રણ સામેથી આવ્યું હતું કે આપણે માંગ્યું હતું. અને જો તે સામેથી આવ્યું હોય અને તમને નીચેની ત્રણ બાબતોથી સંપૂર્ણ સંતોષ હોય તો જ, તેમાં આગળ વધજો નહીંતર તમારા સમય, શક્તિ અને નાણાંનો વ્યય થશે.

૧. આ વૃક્ષારોપણને લગતો ખર્ચ કોણ ભોગવવાનું છે? જેમની જગ્યાએ વૃક્ષારોપણ કરવાનું હોય તે વ્યક્તિ કે સંસ્થા જો આ પ્રવૃત્તિને લગતો ખર્ચ ભોગવાવની ના હોય તો, શક્ય છે કે ભવિષ્યમાં તેમને આ કાર્યની ગંભીરતા ના રહે અને તે વૃક્ષોની જાળવણીમાં બેદરકારી આવી જાય.
૨. જે જગ્યાએ વૃક્ષારોપણ કરવાનું છે ત્યાં પાણીની પૂરતી સગવડતા છે કે નહિ અને દરેક રોપાને નિયમિત પાણી (શક્ય હોય તો ટપક પદ્ધતિથી જ) આપવાની વ્યવસ્થા છે કે નહિ ?
૩. આ છોડને સાચવવાની જેની જવાબદારી છે તેમની આ કાર્ય માટેની ગંભીરતા કેટલી છે ? ઘણી વખત જેની માલિકીની જગ્યા હોય અને જેને માથે આ વૃક્ષોને સાચવવાની જવાબદારી હોય તે વ્યક્તિઓ અલગ હોય છે અને માટે જ, બંનેની કાર્ય પ્રવૃત્તિની ગંભીરતા જોવી જોઈએ.

વધુમાં, વૃક્ષો ઉગાડવાનું સ્થળ અને વૃક્ષોની પસંદગી પણ ખૂબ જ ચોકસાઈ માંગી લેતી પ્રક્રિયા છે અને, આ કાર્યની સફળતાનો આધાર તેની ઉપર જ રહેલો છે.

સ્થળની પસંદગી

૧. વૃક્ષો ત્યાં જ ઉગાડવા જોઈએ જ્યાંથી તે ભવિષ્યમાં ક્યારેય કોઈપણ કારણસર કપાવાના ના હોય. વૃક્ષોનું આયુષ્ય ઘણું લાંબુ હોય છે અને માટે જ, જગ્યાની પસંદગી ખુબ જ અગત્યની છે.
૨. વૃક્ષોને શરૂઆતના થોડા વર્ષો સુધી રક્ષણની જરૂર હોય છે. અને માટે જ, તેવી જગ્યા પસંદ કરવી જોઈએ કે જ્યાં તેને પૂરતું રક્ષણ મળવાનું હોય.
૩. વૃક્ષો ઉછેરવાના સ્થળની નજીક પૂરતા પ્રમાણમાં નિયમિત પાણીની ઉપલબ્ધિ ખૂબજ જરૂરી છે.

૪. કોઈ એક જ સ્થળે, વૃક્ષ ઉછેરવાનું અભિયાન લાંબા સમય માટે ચાલવાનું હોય છે અને તેથી જ, આ કાર્ય જો ઘરથી નજીક કરવાનું હશે તો, તે સારી રીતે થઈ શકશે.

ઉપરની બાબતોને ધ્યાનમાં રાખીને વૃક્ષો ઉગાડવાના હોય તો શિક્ષણ સંસ્થા, બોર્ડિંગ, સરકારી કે બિનસરકારી કચેરી જેવી જગ્યા પસંદ કરવી જોઈએ. કારણ કે, આવી જગ્યાએ રજાના દિવસે પૂરતા પ્રમાણમાં પાણી મળી રહે છે અને, આવા પરિસર મોટે ભાગે ચારે બાજુથી બંધ હોવાથી વૃક્ષોની સાચવણી સરળ બને છે. શૈક્ષણિક સંસ્થામાં વૃક્ષો ઉગાડવાથી વિદ્યાર્થીઓને પણ આ પ્રવૃત્તિમાં શરૂઆતથી જોડી શકાય છે અને ઉનાળામાં જ્યારે પાણીની જરૂરિયાત વધારે હોય છે ત્યારે, શૈક્ષણિક સંસ્થામાં વેકેશન હોય છે અને તેથી પૂરતા પ્રમાણમાં પાણી મળી રહે છે. જો બધી રીતે અનુકૂળતા હોય તો આશ્રમ કે ધાર્મિક સ્થળ, સ્મશાન કે કબ્રસ્તાનમાં પણ આ કામ સારી રીતે થઈ શકે.

વૃક્ષોની પસંદગી

૧. વૃક્ષો ઉગાડતી વખતે જે તે વિસ્તારમાં જે પ્રકારના વૃક્ષો દેખાતા હોય તેમાંથી વૃક્ષો પસંદ કરવા જોઈએ. કારણ કે, તે પ્રકારના વૃક્ષો સારી રીતે વિકસી શકે તેવું વાતાવરણ ત્યાં અસ્તિત્વ ધરાવતું હોય છે.
૨. વૃક્ષ ઉગાડવાની જગ્યા જો એકદમ સુરક્ષિત (માણસોથી) હોય તો, ફળાઉ વૃક્ષ લગાવવા જોઈએ. પરંતુ, સાથે એ પણ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે તે વૃક્ષનું આયુષ્ય લાંબુ હોય, બારે માસ ઘટાદાર રહેતું હોય અને પક્ષીઓને પણ તેમાંથી ખોરાક મળતો હોય. વધુ સુરક્ષિત જગ્યાએ આંબા, જાંબુ, રાયણ, ગોરસ આંબલી, કોહું, ગુંદા, આંબળા, સરગવો, લીંબુ, ચીકુ, ફણસ જેવા વૃક્ષ અને ઓછી સુરક્ષિત જગ્યાએ વડ, પીપળો, પીપળ, કરંજ, ચરલ, ખાટી આંબલી, બોરસલી, લીમડો, અરીઠા, બીલીપત્ર, મહુડો, સેતુર જેવા વૃક્ષ લગાવવા જોઈએ. બધી રીતે અનુકૂળતા હોય તો એક જ પ્રકારના વૃક્ષ ના લગાવતા અલગ અલગ જાતના વૃક્ષ પસંદ કરવા જોઈએ.
૩. વૃક્ષારોપણ વખતે રોપાની પસંદગી ચોકસાઈથી કરવી. શક્ય હોય તો થોડા વિકસેલા રોપા પસંદ કરવા જેથી તેને સાચવવામાં સરળતા રહે અને તેનો ઝડપથી વિકાસ થાય.

વૃક્ષારોપણ વખતે રાખવા જેવી કાળજી

૧. પહેલો વરસાદ પડી ચૂક્યો હોય, મોરના મીઠા ટલુકા સંભળાતા હોય અને ભીની માટીની સુગંધ મનને પ્રફુલ્લિત કરી મૂકતી હોય ત્યારે, વૃક્ષારોપણનો વિચાર આવે તે ખૂબ જ સ્વાભાવિક છે. અને આવા સમયે, વૃક્ષારોપણની પ્રવૃત્તિ માટેના કાર્યકરોની સંખ્યામાં ખૂબ જ વધારો થઈ જાય છે. પરંતુ, રોપા તે સંખ્યાને ધ્યાનમાં રાખીને નહિ પરંતુ, વૃક્ષ ઉછેરવા માટે કેટલી વ્યક્તિઓ જવાબદારીપૂર્વક લાંબા સમય સુધી જોડાયેલી રહેવાની છે તે ધ્યાનમાં રાખીને લગાવવા જોઈએ. ગરમીના સમયમાં રોપાની વિશેષ/નિયમિત કાળજી લેવાની હોય છે અને, પ્રતિકૂળ સંજોગમાં દરેક કાર્યકરનો ઉત્સાહ ટકી ન પણ રહે તેવું બનતું હોય છે. જો ઉત્સાહમાં આવીને, વધુ પડતા રોપા લગાવી દેવામાં આવે તો પૂરતી કાળજીના અભાવે રોપા સૂકાઈ જાય છે અથવા તો, જે વ્યક્તિઓ જવાબદારીપૂર્વક આ પ્રવૃત્તિમાં જોડાયેલી હોય તેના માટે આ પ્રવૃત્તિ દુઃખદાયી બની જતી હોય છે. **વ્યાવહારિક ભાષામાં કહીએ તો, વૃક્ષારોપણ એટલે બાળકને ફક્ત જન્મ આપવો અને, વૃક્ષ ઉછેર એટલે તે બાળકને ભણાવી ગણાવીને મોટો કરીને સમાજને સોંપવો.**

૨. ઘણા કિસ્સામાં વૃક્ષારોપણને દેખાડો કરવાનો કાર્યક્રમ બનાવી દેવામાં આવતો હોય છે અને, રોપા લગાવતા ફોટા પડાવવા અને બીજાને બતાવવા તે મુખ્ય કાર્ય હોય તેવું લાગે છે. અને ત્યારે, એવરેસ્ટની તળેટીએ ઊભા રહીને તેને સર કર્યાની જાહેરાત કરતા હોઈએ તેવું શરમજનક લાગે છે. આપણે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએકે, વૃક્ષારોપણ એ **વૃક્ષ ઉછેરવાનો શપથ લેવાની પ્રક્રિયા છે.**

૩. વૃક્ષારોપણનું કાર્ય ચોમાસાની શરૂઆતમાં જ કરવું જોઈએ કારણકે, જેમ નવજાત શિશુને માતાનું દૂધ તેના વિકાસ માટે ઉત્તમ છે તેવી જ રીતે શરૂઆતના સમયમાં વરસાદનું પાણી, રોપાને વિકસવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. પરંતુ, તેની તૈયારી રૂપે કરવા પડતા તમામ કામ ઉનાળામાં જ કરી લેવા જેથી, ચોમાસાના સમયનો સદુપયોગ થાય.

૪. વૃક્ષના વિકાસમાં સૂર્યપ્રકાશનું ખૂબ મહત્ત્વ છે માટે, રોપા ત્યાં જ લગાવવા જ્યાં તેને પૂરતો સૂર્યપ્રકાશ મળે અને વૃક્ષ ચારેબાજુ વિસ્તરી શકે. જો રોપાની ઉપર કોઈપણ પ્રકારનું (બીજા વૃક્ષનું કે મકાનનું) આવરણ હશે તો તે નહિ વિકસે.

૫. બે વૃક્ષ વચ્ચે પૂરતું અંતર રાખવું ખૂબ જ જરૂરી છે. કેટલું અંતર રાખવું તે કયા પ્રકારનું વૃક્ષ લગાવવામાં આવે છે તે ધ્યાનમાં રાખીને નક્કી કરવું. સામાન્ય રીતે, બે ઘટાદાર વૃક્ષ વચ્ચે આશરે ૩૦ ફૂટનું અંતર હોવું જોઈએ.

૬. રોપા લગાવવા માટેનો ખાડો વ્યાજબી રીતે ઊંડો / પહોળો કરવો જેથી રોપાના મૂળને વિકસવામાં સરળતા રહે અને તેમાં પૂરતા પ્રમાણમાં ચોમાસાનું પાણી ઉતરે જે, રોપાના શરૂઆતના સમય માટે ખૂબ જ જરૂરી છે. ખાડાના વિસ્તારનો આધાર રોપા નાના છે કે મોટા તેના ઉપર પણ હોય છે. વળી, ખાડો કેટલો કરવો તેનો આધાર જમીન કેવી છે તેના ઉપર પણ રહેલો છે. જો, જમીન પથરાળ હોય કે તેના જેવા કચરાનું પુરાણ કરવામાં આવ્યું હશે તો, ખાડો મોટો કરીને તેમાં પહેલા સારી / ફળદ્રુપ માટી અને રેતીનું મિશ્રણ ભરવું પડશે અને તેની વચ્ચે, વૃક્ષારોપણ માટે નાનો ખાડો કરવો જોઈએ. વધુમાં, જો મોટા પાયે વૃક્ષારોપણનું કામ કરવાનું હોય અને વૃક્ષારોપણની જગ્યાને ધ્યાનમાં રાખીને શક્ય હોય તો, સારું એ રહેશે કે તેના માટેના ખાડાને મશીનથી કરાવવા કે જેથી સમય અને શક્તિનો બચાવ થાય. આ ખાડા ઉનાળામાં જ તૈયાર કરાવી દેવા જોઈએ.

૭. દરેક રોપાને ટપક પદ્ધતિથી પાણી મળી રહે તેવી વ્યવસ્થા ગોઠવવી જોઈએ. તેમ કરવાથી તેની સાચવણીમાં સરળતા રહે છે અને, તે ખૂબ જ ઓછા ખર્ચમાં લગાવી શકાય છે. મોટા રોપા નમી ના જાય તે માટે તેને ટેકો આપવો જરૂરી હોય છે. લાકડાના ટેકાની જગ્યાએ જો, લોખંડના સળિયા વાપરવામાં આવે તો રોપાને ઉધઈ લાગવાનો ભય રહેતો નથી અને, આવા ટેકાને બીજે પણ ઉપયોગમાં લઈ શકાય છે. આવા સળિયા ભંગારવાળાના ત્યાંથી ઓછા ભાવે મળી રહે છે. વૃક્ષોને ઉછેરવાની પ્રવૃત્તિમાં જરૂરી સાધનો શરૂઆતમાં જ વસાવી લેવા જેથી કામ કરવામાં સરળતા રહે.

૮. રોપા લગાવ્યા પછી, તેની આજુબાજુમાં ખાડાની અંદર જ સૂકા પાંદડા પાથરી દેવા જોઈએ કે જેથી, તે ખાડામાં લાંબા સમય સુધી ભેજ ટકી રહે અને તે પાંદડા કોહવાઈને તેમાંથી ખાતર બને.

૯. વૃક્ષારોપણમાં સૌથી અગત્યનું કામ છોડને રોપવાનું છે જે, ધીરજથી થવું જોઈએ. કોથળીમાંથી રોપાને

કાઢીને ખાડામાં મૂકવા અને તેની આજુબાજુ માટી ભરીને ખાડાને પૂરી દેવા આ કામ ખૂબ જ ચોકસાઈ સાથે કરવાનું હોય છે. કોથળીમાંથી રોપા બહાર કાઢતી વખતે જો તેનું માટીનું પીંડ, મૂળથી અલગ થઈ જાય તો તે રોપાના બચવાની શક્યતા ઘટી જાય છે. મોટા પ્રમાણમાં એકસાથે ઘણીબધી વ્યક્તિઓ રોપા લગાવવાનું કામ કરે છે ત્યારે, ચોકસાઈની અવગણના થતી હોય છે.

વૃક્ષારોપણ પછી રાખવાની કાળજી

૧. વૃક્ષારોપણ કર્યા પછી રોપાને સીધા રાખવા, નિયમિત રીતે જરૂરી હોય તેટલું પાણી આપવું, આડીઅવળી ઊંચી નીકળતી ડાળીને કાપવી, રોપાના ખાડાની માટીને ખોદીને ઉપર નીચે કરવી, ઉઘઈ દેખાય તો તેનો ઈલાજ કરવો, ટપક પદ્ધતિની જાળવણી, રોપા ઉપરથી વેલા દૂર કરવા, શક્ય હોય તો વર્ષે એક વાર ખાતર આપવું અને આવી અનેક પ્રવૃત્તિ નિયમિત હાથ ધરવી પડે છે.
૨. ક્યારેક ભૂલમાં ખોટી જગ્યાએ લગાવેલા અથવા કુદરતી રીતે ખોટી જગ્યાએ ઉગેલા રોપાને કે નાના વૃક્ષને બીજી જગ્યાએ ફેરવવાની જરૂરિયાત ઊભી થતી હોય છે. ખાસ જણાવવાનું કે, આ જગ્યામાં ફેરફારનું કામ ખૂબ જ આયોજન સાથે કરવું. પહેલા તો, શક્ય હોય તો, આ કામ ચોમાસામાં પહેલો સારો વરસાદ પડી ગયો હોય ત્યારે જ કરવું. જે ખાડામાં આ રોપાને અથવા નાના વૃક્ષને લગાવવાના હોય તે ખાડો થોડો મોટો કરવો. જે જગ્યાએથી તેને ઉખેડવાના હોવ ત્યાં પણ, મૂળની આજુબાજુ મોટો ખાડો કરવો અને બને તેટલી વધારે માટીનો પિંડ મૂળની સાથે આવે અને ઓછામાં ઓછા મૂળ તૂટે તેનું ધ્યાન રાખવું. આ જૂની જગ્યાએથી કાઢવાની અને નવી જગ્યાએ લગાવવાની વચ્ચે ઓછામાં ઓછો સમય જાય તેનું ધ્યાન રાખવું. જગ્યામાં ફેરફાર કર્યા પછી ખાસ ધ્યાન રાખવું કે, થોડા વખત સુધી તે નવા ખાડામાં ભેજ જળવાઈ રહે અને, તેના મૂળ હલે નહિ તે માટે તેને ટેકો આપવો. જગ્યામાં આ ફેરફાર, દરેક પ્રકારના અને દરેક ઉંમરના વૃક્ષમાં અને દરેક વખતે સફળ થશે જ તેવું ના બને. માટે, આ ફેરફાર કરવાનો નિર્ણય વૃક્ષને ધ્યાનમાં રાખીને લેવો.
૩. જો ખુલ્લી જગ્યામાં વૃક્ષ વાવવાના હોય તો તેના રક્ષણ માટે પીંજરા લગાવવા જોઈએ. ધ્યાન એ રાખવાનું છે કે આ પીંજરા, સમયસર કાઢી લેવામાં આવે. જો

તેમ કરવામાં નહિ આવે તો તેના લીધે, વૃક્ષના થડને વિકસવામાં અવરોધ ઉભો થાય છે. જો સમયસર આ પીંજરા કાઢી લેવામાં આવે તો તેનો બીજા વૃક્ષમાં પણ ઉપયોગ થઈ શકે છે. પ્લાસ્ટીકની જાળીને છોડની ફરતે ફેરવીને તેનું પીંજરું બનાવવામાં આવે તો તે વૃક્ષને જરૂરી રક્ષણ પણ આપે છે, જરૂરિયાત પૂરી થાય ત્યારે તેને સરળતાથી કાઢી શકાય છે અને ખર્ચ પણ ઓછો આવે છે.

૪. જગ્યાની અનુકૂળતા હોય તો, વૃક્ષારોપણની નજીકમાં, વારાફરતી ઉપયોગ કરવા માટે, ખાતરના બે ખાડા તૈયાર કરવા જોઈએ. સૂકા પાંદડા, શાકભાજી અને ફળનો કચરો, છાણ, રાખ અને જેમાંથી ખાતર બની શકે તેવું બધું જ આ ખાડામાં નાખીને તેમાં ભેજ જાળવીને, તેને થોડા સમય માટે સડવા દેવું જોઈએ. આમ કરવાથી, લાંબા ગાળે વૃક્ષ માટે જરૂરી ખાતર તૈયાર થઈ શકે છે અને, સૂકા પાંદડાને બાળીને પ્રદૂષણમાં વધારો થતો તરત જ અટકાવી શકાય છે. ખાડા કરવાનું કામ શરૂઆતમાં જ કરી લેવું કારણકે ત્યારે, કાર્યકરોમાં પૂરતો ઉત્સાહ હોય છે.
૫. વૃક્ષારોપણ પછી તેને ક્યાં સુધી પાણી આપવું તે વૃક્ષના પ્રકાર ઉપર આધાર રાખે છે. સામાન્ય રીતે ફળાઉ ના હોય તેવા રોપાને થોડા વર્ષો સુધી જ પાણી આપવું પડે છે પરંતુ, ઘણા ફળાઉ વૃક્ષને જેમકે રાયાણ, જાંબુ વગેરેને લાંબા સમય સુધી અને ઘણા વૃક્ષને જેમકે આંબો ચીકુ, લીંબુ વગેરેને તો કાયમ માટે પાણી આપવું પડે છે. કયા વૃક્ષને ક્યારે અને કેટલા પ્રમાણમાં પાણી આપવું તે જમીનની ગુણવત્તા અને વૃક્ષની ઉંમર સાથે સંકળાયેલું છે. રોપા જ્યાં સુધી નાના હોય ત્યાં સુધી તેને ટપક પદ્ધતિથી નિયમિત પાણી આપવું જોઈએ અને તે રોપા નાના વૃક્ષમાં આકાર લઈ ચૂક્યા હોય ત્યારે, તેને સમયાંતરે સારા પ્રમાણમાં પાણી આપવું જેથી તે પાણી તેના મૂળ સુધી પહોંચે.
૬. ઘણી વખત આપણે જોઈએ છે કે ઉગેલા વૃક્ષના થડને અડીને જ, ચારે બાજુ પથ્થર લગાવીને કે પ્લાસ્ટર કરીને જમીનને ઢાંકી દેવામાં આવે છે જે, લાંબા ગાળે વૃક્ષને નુકશાન કરે છે કારણકે, તેના લીધે તે વૃક્ષની પોષણ મેળવવાની પ્રક્રિયામાં ખલેલ પહોંચે છે.

(ક્રમશઃ)

‘વૃક્ષ ઉછેર પુસ્તિકામાંથી સાભાર’
મો. ૯૮૨૫૩૫૧૪૦

ભૌતિકશાસ્ત્રી ડૉ. નૌતમ ભટ્ટ

શ્યામ ખંભોળજી

(૧૦ એપ્રિલ, ૧૯૦૯ - ૬ જુલાઈ, ૨૦૦૫)

વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં ભારતમાં જન્મેલા અને દેશમાં જ ઉત્તમ સેવા પ્રદાન કરનારા ટોચના વૈજ્ઞાનિકોમાં મૂળ ગુજરાતી એવા ડૉ. નૌતમ ભટ્ટને યાદ કરવા રહ્યા. તેમનો જન્મ ૧૦ એપ્રિલ, ૧૯૦૯ના રોજ જામનગરમાં થયો હતો. શાળાકીય અને કૉલેજનું શિક્ષણ ભાવનગરમાં મેળવ્યું હતું. ત્યારબાદ અમદાવાદની ગુજરાત કૉલેજમાં થી બી.એ.ની ડીગ્રી મેળવીને બેંગલોર સ્થિત ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ સાયન્સમાંથી ભારતના મહાન વૈજ્ઞાનિક અને નોબેલ પુરસ્કાર વિજેતા ડૉ. સી.વી. રામનના માર્ગદર્શનમાં ડૉ. ભટ્ટે ભૌતિક શાસ્ત્રમાં એમ.એસસી.નો અભ્યાસ કર્યો હતો. ત્યારબાદ ભાવનગર આવીને શામળદાસ કૉલેજમાં તેમણે કારકિર્દીની શરૂઆત કરી હતી. થોડા સમય બાદ ભાવનગરના યશસ્વી મહારાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજીએ ફેલોશીપ આપીને નૌતમ ભટ્ટને ઉચ્ચ અભ્યાસ અર્થે વિદેશ મોકલ્યા હતા, જ્યાં તેમણે ઇ.સ. ૧૯૩૯માં મેસેચ્યુએટ્સ ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ ટેકનોલોજીમાંથી પી.એચડી.ની ડીગ્રી મેળવી હતી. પી.એચડી.દરમિયાન તેમણે ધ્વનિશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો હતો. ત્યાંથી પરત આવીને તેમણે સર સી.વી. રામનના માર્ગદર્શનમાં ફરીથી ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ સાયન્સ સાથે જોડાઈને સંશોધન

કાર્ય શરૂ કર્યું હતું. ઇન્ડિયન ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ સાયન્સમાં પ્રોફેસર તરીકે અને નવા બનેલા ઇલેક્ટ્રીકલ કોમ્યુનિકેશન ઇજનેરી વિભાગના પ્રથમ કાર્યકારી અધ્યક્ષ તરીકે કાર્ય કર્યું હતું. ત્યારબાદ ડીફેન્સ સાયન્સ સાથે સંકળાયેલા ડૉ. ભટ્ટે દિલ્હીમાં બનેલી ડીફેન્સ સાયન્સ લેબોરેટરીના સ્થાપકો પૈકીના એક હતા. આ ઉપરાંત રાજસ્થાનના પીલાની ખાતે સેન્ટ્રલ ઇલેક્ટ્રોનિક્સ એન્જિન્યરીંગ રીસર્ચ ઇન્સ્ટીટ્યુટના અને હૈદરાબાદ ખાતે બનેલી DRDO લેબોરેટરીની સ્થાપનામાં પણ તેમનો ઘણો મહત્વનો ફાળો હતો. ઇ.સ. ૧૯૬૨થી ૧૯૬૯ સુધીના સમયગાળામાં તેમણે દિલ્હી ખાતે સોલીડ સ્ટેટ ફીઝીક્સ લેબોરેટરીની સ્થાપના અને વિકાસમાં અગત્યનો ફાળો આપ્યો હતો. તેમના માર્ગદર્શનમાં મુખ્યત્વે VT ક્યુઝ, સોલર સેલ અને વિવિધ પ્રકારના લેસર બીમ પર સંશોધન કાર્ય કરવામાં આવ્યું હતું. ઇ.સ. ૧૯૬૯માં તેઓ સેવા નિવૃત્ત થયા હતા. તેઓ વિજ્ઞાન અને ઇજનેરીની વિવિધ સોસાયટીમાં સીનિયર સભ્ય હતા. નિવૃત્તિ બાદ તેમને વડોદરા ખાતે એલેમ્બિક કેમિકલ્સ અને UPSCમાં સલાહકાર તરીકે સેવાઓ આપી હતી. આ ઉપરાંત તેઓ IIT મદ્રાસ અને CSIRની સલાહકાર સમિતિના સભ્ય હતા. તેમની ઉત્તમ સેવાઓ બદલ તેમને ઇ.સ. ૧૯૬૯માં પદ્મશ્રી સમ્માનથી નવાજવામાં આવ્યા હતા. આ ઉપરાંત IETEનો પ્રતિષ્ઠિત પુરસ્કાર પણ તેમને મળ્યો હતો. વિજ્ઞાન ઉપરાંત સંગીતમાં તેમની વિશેષ રૂચિ હતી. તેમણે ભારતીય સંગીતનો અભ્યાસ ઉસ્તાદ લાલાખાનના માર્ગદર્શનમાં કર્યો હતો. તેમના પ્રયાસોના કારણે ભારતીય કલા કેન્દ્રની સ્થાપના થઈ હતી. તેઓ ઓલ ઇન્ડિયા રેડીઓના ઓડીશન બોર્ડના પણ સભ્ય હતા. ભારતમાં સૌપ્રથમ બનેલા 70 mm સ્ક્રીન સિનેમામાં એકાઉસ્ટીક ડીઝાઇન તૈયાર કરનાર ડૉ. ભટ્ટ હતા. આ ઉપરાંત તેમણે ગાંધીનગરમાં બનેલા વિદ્યાનસભા ગૃહની એકાઉસ્ટીક ડીઝાઇન તૈયાર કરી હતી. ૬ જુલાઈ, ૨૦૦૫ના રોજ અમેરિકા ખાતે તેમનું મૃત્યુ થયું હતું.

પ્રાધ્યાપક, બી એન્ડ બી ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ટેકનોલોજી,
વલ્લભ વિદ્યાનગર, મો. ૯૯૯૮૮૮૩૮૩૯૭

अपनेवाले

अमित बैराग

ड्राईवरे अेक बटन दबाव्युं अने गाडी स्टार्ट थई. आ गाडी अेटले रेलगाडी नईीं बलके अस. आ शहरेमां ज्यारथी भानगी अस सेवा यालु थई छे त्यारथी आसपासना गामना लोकौने निरांत थई गई छे. भास करीने नोकरी-धंधामां रोकयेला स्त्री-पुरुषो माटे तो आ अससेवा वरदानरूप साबित थई गई होय अेवुं लागे छे.

भेर, अस तेना प्रस्थानबिंदुथी ठीपडीने रोड उपर होडवा लागी कंडक्टरे पंय भभडावीने तमाम मुसाफरो पासेथी पैसा उधराव्या अने टिकिटो फाणवी दीधी. आ असना मार्ग उपर लगभग त्राणथी यार भम्प आवता उता. जेवी योकी (यार रस्ता) आवी के ड्राईवरे ब्रेक मारी अने अस ठीभी राभी.

अेक नोकरीयात माणस अंदर यडयो. “कैसा है? मजे में होना” नोकरीयात माणसे ड्राईवरने कहुं. ड्राईवर पेला माणसने जोईने भुश थई गयो “ईधर आजाओ.... मेरे पास बैठ जाओ” ड्राईवर कहेवा लाग्यो. पेलो माणस तरत ज ड्राईवर नजुकमां पलांठी वाणी बेसी गयो. अे दरमियान असना पाछणना भागेथी कंडक्टर आगणना भागे आव्यो. पंय भभडावता अे कहेवा लाग्यो. “बोलो आगण?”

पेलो माणस कशो जवाब आपे अे पहेला ड्राईवरे कहुं “नथी लई!” कंडक्टर समजु गयो. आ ज असमां मुसाफरी करी रहेला अेक लेभकजुवे आ बधी वात सांभणी. उजु तो अेना दिभागमां वार्ता शब्ददेह धारणकरे अे पूर्वे अेने वार्तानुं शीर्षक सूजी आव्युं.

ख्रिस्ती महोत्वो, वलासाण, ता.ज. आणंद पिन. ३८८३२५
मो. ८६३८६०७८१५

॥ विद्यावृत्त ॥

सी.वी.अेम.युनिवर्सिटी, वेमेईड कोलेज ओफ अेज्युकेशन तथा अेय. अेम. पटेल करियर डेवलपमेन्ट सेन्टरना संयुक्त उपक्रमे शिक्षको माटे School Teacher Development कार्यक्रम योजायो

वेमेईड कोलेज ओफ अेज्युकेशन (A Constituent College of CVM University) तथा अेय. अेम. पटेल करियर डेवलपमेन्ट सेन्टरना संयुक्त उपक्रमे शिक्षको माटेनो School Teacher Development Programme ता. २६/०५/२०२० थी ३०/०५/२०२० दरम्यान योजायो. आ कार्यक्रमनो मुख्य विषय Online Teaching Learning Evaluation : Emerging Scenario उतो. आ कार्यक्रमनुं उद्घाटन यारुतर विद्यामंडणना मानद मंत्री श्री डो. अेस.ज.पटेल, क. आचार्या तथा क्नीनर डो. दिपाली गांधी, कार्यक्रमना कोऑर्डिनेटर डो. नंदिता आचार्य तथा श्री नंदकिशोर पीम्पलकरना वरद उस्ते करवामां आव्युं उतुं. आ कार्यक्रममां तजज्ञो डो. मौलीका पटेल Head, Dept. of Computer अेन्जिनियरींग, GCET Engineering College, Vallabh Vidyanagar, डो. निरव राजा, Head, Dept of Computer अेन्जिनियरींग, MBIT college, New Vallabh Vidyanagar, डो. डिमांशु पटेल, Assistant Professor, Dr. Babasaheb Ambedkar Open University, Ahmedabad, डो. शमशा ठंभेन्युअल, Properitor, Asanjo Educational Services, वल्लभ विद्यानगर डो. येतना मोटी Associate Professor, Anand Pharmacy College, Anand द्वारा विषयने लगती रजुआत जेवी के विविध अध्ययन अध्यापन तथा मूल्यांकन माटेनो online apps, softwares, वगैरेनुं निदर्शन Youtube Live Streamingना माध्यम द्वारा करवामां आव्युं उतुं. सीवीअेमनी शाणाओमांथी कुल १८८ जेटला शिक्षकोअे भाग लीधेल उतो. डो. विशाल कंजारीया, अेडमीनीस्ट्रेटर, आई.टी. सेल, सी.वी.अेम. युनिवर्सिटी द्वारा टेक्नीकल सपोर्ट आपवामां आवेल उतो. समग्र कार्यक्रमनुं आयोजन वेमेईड कोलेज ओफ अेज्युकेशन तथा अेय अेम पटेल करियर डेवलपमेन्ट सेन्टर द्वारा करवामां आव्युं उतुं.

सीवीअेम कोलेजना शिक्षको माटे ओनलाईन शिक्षण अने मूल्यांकननो तालीम कार्यक्रम योजायो

अेय.अेम.पटेल ઈન્स्टિટ્યૂટ ફોર ઈંગ્લિશ ટ્રેનિંગ એન્ડ રિસર્ચ (अेय.अेम.पी.आઈ.ई.टी.आर.) तथा अेय.अेम.पटेल केरियर डेवलपमेन्ट सेन्टर (अेय.अेम.पी.सी.डी.सी.)ना संयुक्त उपक्रमे कोलेजना शिक्षको माटे ओनलाईन शिक्षण अने मूल्यांकननो तालीम कार्यक्रम योजायो હતો.

આ તાલીમ કાર્યક્રમ ગુગલ મીટ તથા યુટ્યુબ લાઇવ સ્ટ્રીમના માધ્યમ દ્વારા તારીખ ૯ જૂન, ૨૦૨૦ થી ૧૩ જૂન, ૨૦૨૦ દરમ્યાન પાંચ સેશન્સ યોજવામાં આવ્યાં હતાં. આ કાર્યક્રમમાં સી.વી.અેમ. સંચાલિત કોલેજોના ૩૦૦ જેટલા પ્રાધ્યાપકોએ ઉત્સાહભરે ભાગ લીધો હતો.

વિવિધ નિષ્ણાંતો ડૉ. ગોવિંદ દવે, ડીન ફેકલ્ટી ઓફ મેનેજમેન્ટ, ચાર્ડસેટ, પ્રોફેસર (ડૉ.) નીલેશ મોદી, બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, પ્રોફેસર (ડૉ.) પરેશ જોષી, વીર નર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટી, પ્રોફેસર (ડૉ.) સુરેન્દ્ર ગોહિલ, કૃષિ યુનિવર્સિટી, નવસારી અને પ્રોફેસર (ડૉ.) અતનુ ભટ્ટાચાર્ય, ડીન, શાળા, ભાષા, સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિ અધ્યયન, ગુજરાત યુનિવર્સિટી દ્વારા અધ્યાપન અને મૂલ્યાંકન માટેની ઓન લાઇન વ્યવહારિક અને વર્તણૂકીય તકનીક પર રજૂઆત કરવામાં આવી હતી.

નિષ્ણાંતોએ ઓનલાઇન શિક્ષણ માટેની પ્રાયોગિક ટીપ્સ અને તકનીકો જેવાકે લક્ષ્ય નિર્દેશિત ઓનલાઇન શિક્ષણ, ઓનલાઇન પાઠ યોજનાઓનું માળખું, વિદ્યાર્થીઓની સારી ભાગીદારી સુનિશ્ચિત કરવા માટે ઓનલાઇન શિક્ષણમાં વિવિધ નેટવર્કિંગ સાધનોને એકીકૃત કરવા, અસરકારક પ્રતિસાદ આપવો તથા પ્રવૃત્તિઓનું અનુસરણ કરવું. અને ઓનલાઇન શિક્ષણનું મૂલ્યાંકન કેવી રીતે કરી શકાય તેનું નિદર્શન કર્યું હતું.

अेय.अेम.पटेल केरियर डेवलपमेन्ट सेन्टरના નિયામક, ડૉ. રાજેન્દ્રસિંહ જોડેજાના માર્ગદર્શન હેઠળ સમગ્ર કાર્યક્રમનું આયોજન અેય.अेम.पी.आઈ.टी.आर.ના આચાર્ય ડૉ. એન. વી. બોસ દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું. કોઓર્ડિનેટર, અેય.अेम.पी.आઈ.टी.आर.ના ડૉ. અનિલ વરસાત, શિબાની દામ, કોઓર્ડિનેટર, અેય.अेम.पी.सी.सी અને ડૉ. વિશાલ કંજારીયા, સીવીઅેમયુ આઈ.ટી.આઈ. સેલના સહયોગ અને સહકાર દ્વારા સમગ્ર કાર્યક્રમ સારી રીતે સફળ થયો હતો.

ચાર્ટર વિદ્યામંડળ યુનિવર્સિટી સંચાલિત એન.વી. પાસ કોલેજ ખાતે વેબિનાર યોજાયો.

ચાર્ટર વિદ્યામંડળ યુનિવર્સિટી સંચાલિત નટુભાઈ વી. પટેલ કોલેજ ઓફ પ્યોર એન્ડ એપ્લાઈડ સાયન્સીસના માર્ફકોબાયોલોજી વિભાગ દ્વારા “ઈમર્જિંગ એન્ડ રીઈમર્જિંગ ઈન્ફેકશિયસ ડિસિઝ” વિષય પર તા.૧.૬.૨૦૨૦ના રોજ વેબિનારનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. સાંપ્રત કોરોના વાયરસના સંક્રમણની પરિસ્થિતિને લક્ષમાં રાખીને વિશ્વમાં ઉદ્ભવતા વિવિધ પ્રકારના જીવલેણ રોગ તથા ભૂતકાળમાં નાબૂદ થઈ ગયેલા પણ ફરીથી માથું ઉચકી રહેલા કેટલાક જીવલેણ સંક્રમિત રોગોને અનુલક્ષીને “ઈન્ડીયન ઈન્સ્ટીટ્યૂટ ઓફ ઈન્ટિગ્રેટીવ મેડીસીન” સી.એસ.આઈ. આર જમ્મુના વરિષ્ઠ વૈજ્ઞાનિક તથા એનવીપાસ કોલેજના માર્ફકોબાયોલોજી વિભાગના ભૂતપૂર્વ વિદ્યાર્થી ડૉ. સુમીત ગાંધી દ્વારા વિસ્તૃત માહિતી આપવામાં આવી હતી. ડૉ.ગાંધીએ તેમના માહિતીસભર વક્તવ્યમાં આવા સંક્રમિત રોગો માટે જવાબદાર જૈવિક, આર્થિક, સામાજિક રાષ્ટ્રિય પરિબલો વિગેરેની તલસ્પર્શી છણાવટ કરી હતી. તથા વેક્સીનેશન, કેમોથેરાપી તથા કુદરતી રોગ પ્રતિકારકતા સામેની તકો અને પડકારો આવા સંક્રમિત જીવલેણ રોગોના સંદર્ભમાં કયા પ્રકારના હોઈ શકે તે અંગે માહિતી આપી હતી.

Role of Sports Psychology in the Improvement of Sports Performance

P.D. Sharma

Today Sports has gained world Wide significance and participation. It is considered as one of the fundamental Human Rights. The International Charter of Physical Education and Sports adopted on November 21, 1978 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organisation (UNESCO) has rightly stressed that the promotion of physical education and sport from pre-school age to old age should be considered as one of the essential duties of the national governments. In no period of the world history were sports so popular, organized and important as today

Need for competitions

Competition is a biological as well as a socio-cultural phenomenon and has been existing in nature and in human Society from time immemorial. Consciously or unconsciously every one is competing with someone in one way or the other. Competitions are indispensable for the development of sports performance and for the improvement of various performance pre-requisites. Competitions also provide some sort of satisfaction to the inner self of man. The higher the load of competition, the greater is the satisfaction derived from it. Unfortunately in the modern sports the win-at-all-costs-or-do-not play attitude is developing which should be condemned by all the sports lovers. Because too much emphasis upon winning is the negation of the sports

philosophy and objectives of physical education. If success is evaluated in terms of Winning only the outcomes of sports activity are Very negligible and if success is evaluated in terms of enjoyment, satisfaction, developing one's self confidence, improving health-standard, etc., the benefits are numerically much greater.

In the modern international Sports arena 'competitive sports' has become a highly technical job. Today World and Olympic medals are decided by 'hairline distance' and such micro distances can very well be overcome through the scientific, psychological preparation for competition. It is an established fact that all other things being equal in the opponents in sports, the one with better psychological preparations will always have an edge over the other. Various sports psychologists like R. B. Alderman, B.J. Cratty, A.T. Puni and Rokusfalvi have felt that a psychological preparation is indispensable for 'peak performance!'

Psychological Preparation for Competition

The psychological preparation of Sportsman is an important aspect of the total preparation of sportsmen for better performance. Various factors like motivation, will-power, mental load capacity, psychological characteristics as per the nature of the game, proper use of psycho regulative techniques, realistic but challenging goal setting, etc. play a vital role in the psychological preparation of the athletes. Similarly competitors possessing the abilities of quick reaction, brisk perceptual analysis,

adequate concentration, sharp memory, and high intelligence always have an edge over those competitors who lack these qualities. One should also remember that psychological preparation should go side by side with the physical training schedule.

Information about the opponents and external competition conditions

In sports, composition of abilities is a basic step towards improvement of Function and performance. Better achievements can never be expected until and unless the individuals and the teams know their own performance, the performance of the opponents as well as the established standards which they have to fight. It is advisable that the specific peculiarities, performance level, strong and weak points and also the tactical behaviour and style of the opponents is well assessed and then conveyed to the sportsman. Similarly, the information about the external competition conditions, the climatic conditions, the attitude of officials, the reaction of the audience etc. should be collected in advance and the training should be carried out under similar conditions, so that the sportsman is habituated to the conditions under which he has to complete and thus not much disturbed when he actually participates in the competition. Even the daily routine, the type of food, etc. also should be similar to the expected during competition days. We should keep in mind that every new situation or a factor which the sportsman has not faced before, tends to increase the burden of psychic load on him.

Hints for Competition and Analysis of Performance

In team competitions, the role of each sportsman should be made clear to him and he must be made fully aware of his functions during the game. Discussions about the tactical plans along with their minute details should also be carried out beforehand. Before the competition, the coach should give only brief instructions and hints about the important aspects of the competition plan. Similarly, the intervals and pauses may be used for brief instructions and for any corrections needed in the tactical plan. Every coach and sports psychologist should keep in mind "No matter what the results of the competition is", he should link up with his team" and protect his players from the adverse remarks of obtrusive friends, spectators and the press. An encouraging talk containing the promise of doing better in the next competition is very helpful for a sportsman who has not been able to achieve his goal. Do not analyze or criticize the performance immediately after the competition, because at that time players are emotionally tensed and they badly need rest. The performance should be analyzed after a few hours or before the next competition. 'Praise before you blame' should be the guiding principle in analyzing the performance of the players. "Empty talks" should be avoided and in its place a proper analysis of the faults and imperfections of the players should be done along with all possible solutions, so that they may improve their game and may present a better performance in future. Good examples should be stressed and prepared for the next competition. In

a nutshell, the analysis of the last game should become the preparation for the coming match or meet.

Rehabilitation of Players

For international competitions long-term planning of 5 to 6 years is needed and thus proper rehabilitation programme after one competition, say after one annual or national meet should be followed. The constant Rapport between the coach and the players should be maintained, so that better and effective training may continue for a number of years.

Conclusion and Suggestions

Within a short span of time, sports psychology has taken giant strides and today it has been accepted as a full-fledged discipline in the sense that no training of sportsmen is considered complete without adequate emphasis on 'psychological training' which plays an extremely important role in competitive sports.

In India, day by day sports Psychology is gaining importance. But, in comparison to advanced sporting countries like the U.S.A., the Germany, the U.S.S.R., the psychological preparation of our sportsmen is lagging far behind. Today the Quest for Excellence in Olympic or World Cup competitions no longer makes an allowance for haphazardly constructed coaching or competition. We should also note that certain psychological characteristics such as Withdrawals may favour Proficiency in individual sports and certain psychological characteristics such as 'gregariousness' may favour proficiency in team sports.

In the end, it is beyond any doubt that if our country wants to win international laurels in the modern world of sports, sound psychological preparation of our sportsmen is greatly needed.

B-1 Swiss Avenue, Patel Colony,
Opp Manekbaug Hall, Ambawadi,
Ahmedabad-380 015.
(R) 079-26564650 (M) 9898870840

॥ विद्यावृत्त ॥

सीवी એમ યુનિવર્સિટી ની સેમકોમ કોલેજ દ્વારા ઓનલાઈન યોગ દિવસ ઉજવાયો

વિદ્યાનગર સ્થિત સીવીએમ યુનિવર્સિટી સંચાલિત સેમકોમ કોલેજ દ્વારા વિશ્વ યોગ દિવસની ઉજવણીના ભાગરૂપે ઓનલાઈન યોગ દિવસ ઉજવાયો. 'સ્વસ્થ શરીરમાં સ્વસ્થ મન' જેવા ઉમદા હેતુથી, તેમજ વિદ્યાર્થીઓ અને નાગરીકોમાં વ્યક્તિગત સશક્તિકરણ, સંપૂર્ણ સંવાદિતા અને જાગરૂકતા કેળવાય તે માટે સેમકોમ કોલેજ અને પ્રાજના સેલ્ફ કેર, નવી મુંબઈના સહિયારા ઉપક્રમે આ દિવસનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. સારું સ્વાસ્થ્ય અને શાંતિપૂર્ણ જીવન એ દરેક વ્યક્તિનું સ્વપ્ન હોઈ છે. જ્યારે વિશ્વ આખું Covid-૧૯ ની મહામારીથી લડી રહ્યું છે. ત્યારે શૈક્ષણિક સંસ્થાની એ જવાબદારી છે કે સમાજમાં સ્વાસ્થ્ય માટેની સમજણ કેળવાય તે માટે કશું નવીન અપનાવી માર્ગદર્શક બની રહેવું. નવી મુંબઈ સ્થિત પ્રાજના સેલ્ફ કેર દ્વારા સંપૂર્ણ સ્વાસ્થ્યના ત્રણ આધાર સ્તંભ એવા યોગ, માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને પોષણ યુક્ત આહારને પ્રાધન્ય આપતી પ્રસ્તુતિ કરી ભિન્ન આસન કરી તેનું મહત્વ સમજાવ્યું હતું. લગભગ ૨૦૦ જેટલા વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો અને વરિષ્ઠ નાગરિકોએ આમાં ભાગ લઈ આ પ્રસંગ સફળ બનાવ્યો હતો.

આચાર્ય શ્રી ડો.વહિદા થોમસ ના માર્ગદર્શન હેઠળ પ્રો. યોગેશ પટેલ ધ્વારા આ દિવસ નું આયોજન કરાયું હતું.

Sr. No.	Name of School	Appear in Exam	Pass	Fail	Grade						Total Pass	School Result %	Board Result %	
					A1	A2	B1	B2	C1	C2				D
Secondary Section														
1	I.B.Patel English School	223	204	19	0	16	42	59	51	34	2	204	91.48	60.64
2	G.J.Sharda Mandir School	228	174	54	0	10	20	36	64	42	2	174	76.32	60.64
3	M.U.Patel Technical High School	202	98	104	0	3	10	11	35	33	6	98	48.51	60.64
4	S.D.Desai High School	88	26	62	0	0	0	5	13	8	0	26	29.55	60.64
	Total	741	502	239	0	29	72	111	163	117	10	502	67.75	
Higher Secondary Section														
1	R.P.T.P.Higher Secondary (Science Stream)	587	402	185	1	11	58	75	101	117	39	402	68.48	71.34
2	S.M.Patel Higher Secondary (Home Science)	76	67	9	0	0	20	19	24	4	0	67	88.16	76.04
3	T.V.Patel Higher Secondary (Commerce-Arts Stream)	328	270	58	0	8	36	74	100	47	5	270	82.32	76.29
4	I B Patel English School (Science Stream)	51	24	27	0	0	3	5	5	8	3	24	47.06	71.34
	Total	1042	763	279	1	19	117	173	230	176	47	763	73.22	

એચ.એમ.પટેલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ફોર ઇંગ્લિશ ટ્રેનિંગ એન્ડ રિસર્ચ (એચ.એમ.પી.આઈ.ઈ.ટી.આર.) તથા એચ.એમ.પટેલ કેરિયર ડેવલપમેન્ટ સેન્ટર (એચ.એમ.પી.સી.ડી.સી.)ના સંયુક્ત ઉપક્રમે કોલેજના શિક્ષકો માટે ઓનલાઇન શિક્ષણ અને મૂલ્યાંકનના તાલીમ કાર્યક્રમમાં વ્યાખ્યાન આપતા વિવિધ નિષ્ણાંતો ડૉ. ગોવિંદ દવે, ડીન ફેકલ્ટી ઓફ મેનેજમેન્ટ, ચાર્સેટ, પ્રોફેસર (ડૉ.) નીલેશ મોદી, બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, પ્રોફેસર (ડૉ.) પરેશ જોષી, વીર નર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટી, પ્રોફેસર (ડૉ.) સુરેન્દ્ર ગોહિલ, કૃષિ યુનિવર્સિટી, નવસારી અને પ્રોફેસર (ડૉ.) અતનુ ભટ્ટાચાર્ય, ડીન, શાળા, ભાષા, સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિ અધ્યયન, ગુજરાત યુનિવર્સિટી દર્શ્યમાન થાય છે. અન્ય તસવીરોમાં એચ.એમ.પટેલ કેરિયર ડેવલપમેન્ટ સેન્ટરના નિયામક, ડૉ. રાજેન્દ્રસિંહ જોડજા, એચ.એમ.પી.આઈ.ટી.આર.ના આચાર્ય ડૉ. એન. વી. બોસ કોઓર્ડિનેટર, એચ.એમ.પી.આઈ.ટી.આર.ના ડૉ. અનિલ વરસાત, શિબાની દામ, કોઓર્ડિનેટર, એચ.એમ.પી.સી.સી અને ડૉ. વિશાલ કંજારીયા, સીવીએમયુ આઈ.ટી.આઈ. સેલ નજરે પડે છે.

ચારુતર વિદ્યામંડળ સંચાલિત ટી.વી.પટેલ હાયર સેકન્ડરી સામાન્ય પ્રવાહ તથા સી.વી.એમ. હાયર સેકન્ડરી હોમ સાયન્સ શાળાઓના માર્ચ-૨૦૨૦ બોર્ડની પરીક્ષાના ઝળહળતા પરિણામ પ્રસંગે તેજસ્વી તારલાઓને અભિનંદન પાઠવતા ચારુતર વિદ્યામંડળના માનદ્ મંત્રીશ્રી ડૉ. એસ. જી. પટેલ, માનદ્ સહમંત્રીશ્રી આર.સી.તલાટી, શાળાના આચાર્યશ્રીઓ વિજય ભાઈ સુથાર તથા શ્રીમતી સુચિતા ખરાદી દર્શ્યમાન થાય છે.

July 2020

V-Vidyanagar 22 (7)

Published on 05.07.2020

No. of Pages 40 Including Cover

ISSN 0976 – 9609 V-Vidyanagar

Postal Regd. No. AND/318/2018-20

RNI Regd. No. Guj/2009-11/5433

Posted at Vallabh Vidyanagar on
5th of Every Month

Keshav Gangadhar Tilak

Born: 23 July 1856, Chikhali,

Died: 1 August 1920, Mumbai

Editor: Dr. Urvish Chhaya || Printed at Lajja Communications, Vidyanagar 388 120

Printed, Published and owned by Dr. S.G. Patel, Hon. Secretary, Charutar Vidya Mandal and
Published at Vallabh Vidyanagar 388120, Gujarat (INDIA)